

บทคัดย่อ

บทความของ อูซาน เยงกล่าวถึง สงครามข้ามภูมิภาคระหว่างอยุธยากับพม่า ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 อันเป็นยุคสมัยของพระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง อูซานเยงให้รายละเอียดที่น่าสนใจเกี่ยวกับปฏิบัติการทางทหารระหว่างพม่ากับไทย โดยศึกษาผ่านหลักฐานพงศาวดารพม่าซึ่งหลากหลายไปด้วยมุมมองและเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากเรื่องที่รับรู้และเข้าใจในแวดวงวิชาการไทย

Abstract

U San Nyein's article concerns basically with transregional warfare between the Thai Ayudhya and the Burmese during the 16th Century. The author provides interesting evidences regarding military operations by utilizing Burmese chronicles which are rich with historical viewpoints and stories different from what have been understood and accepted in Thai academic circle.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์พม่า-โยธยา (นับแต่ยุคแรกเริ่มจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16)

Transregional Warfare between the Thai and the Burmese in the 16th Century

อุ ชาน เยง* เขียน

ส.หยกฟ้าและ

ดร.สุเนตร ชุตินทรานนท์ แปล

บทความนี้แม้จะมีชื่อกำกับว่า "ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์พม่า-โยธยา" (นับแต่ยุคแรกเริ่มจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16) ก็ตาม แต่แท้จริงแล้วประชาคมพม่าและโยธยาต่างก็สามารถสร้างบ้านแปงเมือง สถาปนาราชอาณาจักรขึ้นได้ด้วยกันทั้งสิ้น ทว่าการปะทะสังสรรค์ระหว่างราชอาณาจักรทั้งสองเริ่มปรากฏร่องรอย เมื่อปริมณฑลชายขอบของราชอาณาจักรทั้งสองถูกขยายเข้าประชิดกัน กระนั้นช่วงเวลาที่ราชอาณาจักรพม่าและโยธยาถือกำเนิดมีได้ร่วมสมัยเดียวกัน พม่าสถาปนาราชอาณาจักรเมื่อพระเจ้าอนิรุทธทรงสถาปนาราชอาณาจักรพุกามขึ้นประมาณช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 11 ขณะที่ข้างประชาคมโยธยาสถาปนาราชอาณาจักรขึ้น นับเวลาห้าหลังไปกว่าพม่าประมาณ 200 ปี สมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นในปี ค.ศ. 1350 (พ.ศ. 1893) ณ บริเวณค้ำน้ำตอนในของลำน้ำ (เจ้าพระยา) และทรงสามารถรวบรวมชาวอยุธยาทั้งสิ้น นับแต่นั้นนามอาณาจักรอยุธยาจึงได้ถือกำเนิดขึ้น กล่าวได้ว่าการปะทะสังสรรค์ระหว่างอาณาจักรพม่าและโยธยาเริ่มขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 บทความนี้ใคร่นำเสนอเฉพาะเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสอง นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 รวมเป็นเวลาานานกว่า 200 ปี

สภาพการณ์ทางการเมืองโดยทั่วไปของอาณาจักรทั้งหลายในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 อันนับเป็นระยะเวลาที่อาณาจักรทั้งสองได้ติดต่อสัมพันธ์กัน อาณาจักรอยุธยานับเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งที่สุด ครั้งหนึ่งชาวเขมรซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เบื้องตะวันออกของอาณาจักรอยุธยาเคยนำวีฬรุกรานเข้ามายังลุ่มน้ำ (เจ้าพระยา) อยู่เนือง ๆ ครั้นตกล่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 อังนาจ (ของเขมร) ก็ได้ล่มสลายลง นับแต่นั้น(เขมร)ก็ตกอยู่ภายใต้ภาวะที่ต้องคอยหวาดหวั่นต่อการรุกรานของโยธยา ข้างฝ่ายอาณาจักรพม่า ครั้งหนึ่งเคยมีอำนาจรุ่งเรืองใน

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เสนอบทความนี้ในการประชุมวิจัย ที่มหาวิทยาลัยย่างกุ้ง ปี ค.ศ. 1970

สมัยพุทธกาลซึ่งได้ขยายอาณาจักรลงไปทางใต้จรดแหลมมลายู ขณะที่ด้านเหนือขยายถึงสุดขอบชายแดน (ของสหภาพพม่าในปัจจุบัน?) กระนั้น ราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 อาณาจักรพุกามก็มีอันล่มสลายลง เนื่องจากการถูกรุกรานจากภายนอกราชอาณาจักร (การรุกรานจากมองโกล) ในช่วงเวลานั้นกล่าวได้ว่า ชาวโยธยาพร้อมจะขยายขอบเขตสิมาอาณาจักรได้โดยมิยากนัก ด้วยสามารถผนวกเอาปริมณฑล ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ในปกครองของอาณาจักรข้างเคียงเข้าเป็นดินแดนในพระราชอำนาจ (ของกษัตริย์โยธยา) ประเทศอันครั้งหนึ่งชาวรามัญอาศัยตั้งถิ่นฐานรวมตัวอยู่เป็นจำนวนมาก คือ บริเวณอ่าวเมาะตะมะ และแนวฝั่งตะนาวศรีซึ่งพม่าได้ครอบครองอยู่ได้ถูก (โยธยา) ผนวกเข้าไว้ในขอบเขตสิมา การอันพวกโยธยา อาจจะสามารถกระทำเช่นนั้น มูลเหตุหนึ่งเป็นด้วยเหล่ามอญประเทศราชที่หลุดรอดจากการยึดครองของพม่าปราศจากความสมัครสมานสามัคคีกัน อย่างไรก็ตามก็ตักกล่าวได้ว่าอาณาจักรพม่าและโยธยาได้ติดต่อกันสัมพันธ์กันนับแต่ช่วงนั้นแล้ว

ในระยะแรกเริ่มที่ราชอาณาจักรทั้งสองได้ติดต่อกันนั้น ความสัมพันธ์ยังมีได้ (ฝังราก) มั่นคงเป็นปึกแผ่น ทั้งนี้ก็ด้วยราชอาณาจักรทั้งสองมิได้มีเสถียรภาพความมั่นคงเสมอกัน อันเป็นปกติวิสัยของการปะทะสังสรรค์ระหว่างอาณาจักรน้อยและอาณาจักรที่มีสรรพกำลังเข้มแข็งกว่า กล่าวคือ อาณาจักรที่อ่อนด้อยกำลังกระทำได้ก็เพียงคุมเชิงคอยหยั่งสถานการณ์ ขณะที่อาณาจักรที่เข้มแข็งกว่า กระทำการกดขี่ข่มเหงเอา (ได้ตั้งใจ) ดังครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 11 เมื่อพม่าสามารถสถาปนาอาณาจักรขึ้นได้สำเร็จ พระเจ้านริรุทก็ทรงขยายขอบเขตสิมาลงไปทางใต้ ยึดเอาบ้านเล็กเมืองน้อยจนจรดอ่าวเมาะตะมะ กษัตริย์อีกหลายพระองค์ที่เล็งราชย์สืบต่อมา ก็ทรงขยายอาณาเขตของอาณาจักรเพิ่มเติม トラบถึงรัชสมัยพระเจ้าสิตูที่ 1 (Thithur, ค.ศ. 1174-1211) ขอบเขตสิมาของราชอาณาจักรพม่า ก็แผ่ขยายได้กว้างขวางพอสมควร ขอบเขตปริมณฑลของอาณาจักรในรัชกาลแห่งกษัตริย์พระองค์นั้น ตามมิโนศิลาจารึกปี ค.ศ. 1196 มีว่า

ทิศเหนือ	จรด ตะกอง (Tagaung) และอะซงยาน (Ngasaunggyan)?
ทิศใต้	จรด ตะเลงเจ
ทิศตะวันออก	จรด เขามัจฉคีรี (Macchagiri-ผู้แปล)
ทิศตะวันตก	จรด แม่น้ำสาละวิน

สรุปได้ว่าทางทิศใต้นั้น พม่าครอบครองได้ถึงแหลมมลายู ทางทิศเหนือยึดได้ถึงสะพานอะงู (Cape Salang) ซึ่งตั้งอยู่สุดเขตชายแดน ราชสันตติวงศ์แห่งกษัตริย์ผู้ครองพุกามที่สถาปนาอาณาจักรพม่าอันกว้างใหญ่ไพศาล ได้ถึงแก่การอวสานลงในคริสต์ศตวรรษที่ 13 อันเป็นผลจากการรุกรานจากนอกราชอาณาจักร อำนาจพม่ามีอันแตกสลายย่อยยับลง ครั้นต่อมา พวกอัสซยา (Athikhaya) ราชสงกรานต์ (Yazathinkyan) และสีหตุ (Thihathur) ได้เพียรพยายามที่จะกอบกู้อาณาจักรขึ้นเป็นปึกแผ่นขึ้นอีกครั้งหนึ่งในบริเวณพม่าตอนกลาง (Central Burma) แต่ก็ไม่สามารถรวมตัวจัดตั้งกองกำลังที่มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียวได้ ในทางตรงข้ามกลับเกิดการแตกแยกเป็นฝักฝ่ายมีฝ่ายเจ้าสะกาย (Sagaing) และเจ้าเปียงยา (Pinya) เฝียญหน้าประชันขันแข่งกัน ในช่วงนั้นพวกไตเมาจากทั่วทิศเหนือรวมกำลังได้

มากพอสมควร จึงยกลงมาถ่อกวาดดินแดนทางตอนใต้ และเข้าโจมตีพวกพม่าที่สาละวิน แยกแย่งแข่งตีปราศจากความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ข้างพม่าที่กระจัดกระจายอยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศนั้น เหล่าผู้เป็นประมุขมีเพียงต้องขันแข่งชองสุมผู้คนชิงดีกันเท่านั้น หากแต่ยังต้องผลักดันอันตรายจากการรุกรานของพวกไตมาทางทิศเหนือ ด้วยประการฉะนี้ฝ่ายพม่าจึงจำต้องละเลยดินแดนในตอนใต้ ซึ่งเคยยึดครองไว้ ได้อำนาจมาแต่ยุคพุกาม เชื้อนไฮสถานการณ์ดังกล่าวเอื้อให้เหล่าผู้กล้าฝีมือในหมู่ชาวมอญซึ่งเป็นคนไต สามารถกอบกู้ดินแดนตอนใต้ของประเทศพม่า สถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักรเอกเทศไม่ขึ้นกับผู้ใด ตกมาถึงยุคองวะในช่วงรัชกาลของกษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชา พม่าสามารถชิงดินแดนในบริเวณภาคกลางของประเทศคืนมาได้พอสมควร ส่วนทางด้านใต้นั้น พวกมอญยังสามารถขันแข่งขึ้นรุกรานพวกพม่าในภาคกลางได้ ทั้งนี้ เป็นผลจากการร่วมแรงร่วมใจกันของเหล่าผู้นำมอญที่เข้มแข็ง แต่การรวมตัวของพวกมอญก็หาได้ยั่งยืนมั่นคงไม่ ด้วยเหล่ามอญประเทศราชต่างยึดติดอยู่แต่เฉพาะเมืองพื้นถิ่นแห่งตนมิได้รวมตัวเป็นปึกแผ่น กลับแตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า มีเมืองพะโค เมาะตะมะ และเมาะละหม่ง เป็นอาทิ ขณะที่สถานการณ์ในแผ่นดินพม่าเป็นเช่นนี้ การรวมตัวกันของพวกโยธยา ณ ลุ่มน้ำเจ้าพระยา กลับเจริญวัฒนาขึ้น แท้ที่จริงแล้วเหล่าชาวโยธยานั้นได้รวมตัวกันมานับแต่สมัยพระเจ้ารามคำแหง ครั้นตกลึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีก็สามารถสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นได้ในปี ค.ศ. 1350 (พ.ศ. 1893) แล้วรวมอาณาจักรเป็นหนึ่งเดียว พวกโยธยาซึ่งมีสรรพกำลังเข้มแข็งได้ผนวกเอาแนวฝั่งตะนาวศรีรวมทั้งดินแดนมอญที่ถึงแม้จะได้หลุดรอดเป็นอิสระจากการยึดครองของพม่า แต่ก็ปราศจากซึ่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนั้นเข้าไว้ในเขตขอบเขตทสิมาได้

การอันโยธยากระทำแล้วนี้ สืบด้วยเหตุสองประการ สันนิษฐานว่าเป็นด้วยโยธยาประสงค์จะยึดดินแดนมอญเข้าไว้ในปกครองในขณะที่สถานการณ์เอื้ออำนวยประการหนึ่ง และปรารถนาจะได้เหล่าเมืองท่าที่ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งตะนาวศรีอีกประการหนึ่ง กล่าวได้ว่าพวกมอญได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณเขตอ่าวเมาะตะมะราว 2000 ปีก่อนคริสต์ศักราช กระนั้น ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่แต่เพียงเล็กน้อย ครั้นตกลึงคริสต์ศตวรรษที่ 13 อาณาจักรเล็กของมอญ (เข้าใจว่าเป็นอาณาจักรทวารวดี-ผู้เขียน) ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ได้ถูกฉานและเขมรรุกรานจนแตกสิ้น เหล่าชาวมอญเป็นจำนวนมากจึงอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตอ่าวเมาะตะมะ นับเป็นการตั้งถิ่นฐานอีกระลอกหนึ่ง ต่อมาเมื่อราชสันตติวงศ์กษัตริย์พุกามสูญสิ้นลงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 วารู (Wareru หรือพระเจ้าฟ้ารั่ว) ผู้ซึ่งสามารถรวบรวมมอญทางตอนใต้ขึ้นเป็นปึกแผ่น ก็ได้สถาปนาความสัมพันธ์เป็นทางการกับอาณาจักรสุโขทัย สันนิษฐานว่าการที่วารูเชื่อมความสัมพันธ์โดยยอมอยู่ใต้อำนาจสุโขทัย ก็ด้วยหวังจะได้ความช่วยเหลือจากพวกโยธยา ซึ่งขณะนั้นเป็นอาณาจักรที่เริ่มจะขึ้นมามีกำลังเข้มแข็งด้วยเหตุฉะนี้ เมื่อพวกโยธยาสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นประมาณช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 จึงถือเอาดินแดนมอญในเขตอ่าวเมาะตะมะ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของพวกตน(สุโขทัย)เป็นแดนประเทศราช

บ้านเมืองตามแนวชายฝั่งตะนาวศรีเป็นประโยชน์ยิ่งต่อโยธยาในการข้ามไปมาค้าขายนอกราชอาณาจักร ก่อนที่ชาวยุโรปจะค้นพบเส้นทางเดินเรือซีกตะวันออก พวกพ่อค้าจากฝั่งอินเดียตะวันออก

ได้อาศัยเหล่าเมืองท่า (ตามแนวชายฝั่งตะวันออก) เป็นที่แวะพักสินค้า ก่อนจะขึ้นประกอบกิจซื้อขายบนภาคพื้นทวีป กรุงศรีอยุธยาเป็นเสมือนแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าที่มาจากแผ่นดินจีนกับสินค้าที่ตัดข้ามมาจากฟากมหาสมุทรอินเดีย อนึ่งเมื่อสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 เส้นทางคมนาคมการค้าทางบกที่เชื่อมต่อตะวันออกกับตะวันตกได้ถูกปิดลงด้วยภัยอันตรายจากพวกตุรกี พ่อค้ายุโรปจำต้องหันมาใช้เส้นทางน้ำเพื่อติดต่อซื้อขายสินค้ากับซีกตะวันออก รวมทั้งสินค้าจากแผ่นดินจีนได้โดยตรง เป็นเหตุให้เหล่าเมืองท่าตามแนวฝั่งตะวันออกคึกคักยิ่งขึ้น และเมื่อจำนวนปริมาณพ่อค้าชาวยุโรปที่เดินทางมายังตะวันออกเพิ่มมากขึ้น เมืองท่าเหล่านี้ก็ยิ่งทวีความสำคัญขึ้นเป็นลำดับ พ่อค้าจำนวนมากพอใจที่จะหยุดแวะพักที่เมืองท่าตามแนวฝั่งตะวันออกเสียชั้นหนึ่ง ก่อนที่จะเดินทางสู่อยุธยา มากกว่าจะเดินทางตัดตรงเข้าทางช่องแคบมะละกา เรือสินค้าจากตะวันตกส่วนใหญ่จะแวะพักตามเมืองท่าตามแนวชายฝั่งอินเดียตะวันออก ก่อนจะตัดข้ามมหาสมุทรอินเดีย ปกติการเดินทางสู่กรุงศรีอยุธยาโดยตรงตามเส้นทางทางน้ำ จำเป็นต้องเดินเรือตัดผ่านช่องแคบมะละกา เส้นทางนั้นวัดระยะได้ 3,000 ไมล์ และต้องใช้เวลากว่า 6 เดือนโดยประมาณ นอกจากระยะทางจะไกลและสิ้นเปลืองเวลาแล้ว ยังอาจประสบอันตรายระหว่างทางได้ พวกโจรสลัดทะเลนิยมลี้ภัยอยู่ในบริเวณช่องแคบมากกว่าในมหาสมุทรอินเดีย ทั้งนี้ เป็นเพราะ (สภาพภูมิประเทศ) ในบริเวณช่องแคบไม่เอื้อให้เหล่าเรือสินค้าหลบหลีกการโจมตีได้โดยสะดวก จึงสามารถเข้าปล้นสะดมได้โดยง่าย นอกจากอันตรายจากเหล่าสลัดทะเลแล้ว สินค้าอาจมีอันสูญเสียได้จากสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยของฤดูกาล

นอกจากนี้ ยังต้องสิ้นเปลืองค่าขนส่งเพิ่มขึ้นอันส่งผลให้สินค้าพลอยมีราคาสูงตามไปด้วย ทำให้อาจต้องเผชิญกับความยากลำบากในการแข่งขันจำหน่ายสินค้า ในทางตรงกันข้าม การใช้เมืองท่าตามแนวฝั่งตะวันออกเป็นจุดแวะพัก ทำให้สินค้าที่บรรทุกตัดผ่านอ่าวเบงกอลสามารถลู่ถึงกรุงศรีอยุธยาได้เพียงช่วงระยะเวลาสั้นโดยผ่านเส้นทางบก (ข้ามคาบสมุทร) ด้วยวิธีนี้เหล่าพ่อค้าสามารถนำสินค้าออกวางตลาดได้ในเวลาอันสั้น ทั้งสินค้าชำรุดเสียหายก็แต่เพียงเล็กน้อย ค่าใช้จ่ายในการขนส่งก็ถูกประหยัดกว่าการตัดลัดเข้าทางช่องแคบมะละกา ซึ่งยังผลให้สินค้าถูกจำหน่ายด้วยราคาที่แพงกว่าเหตุในกรณีที่เป็นสินค้าประเภทเดียวกัน สินค้าที่ถูกส่งผ่านทางเมืองท่าตามแนวฝั่งตะวันออก สามารถตั้งราคาขายได้ต่ำกว่าสินค้าที่บรรทุกผ่านทางช่องแคบมะละกา ขณะที่สินค้าที่ถูกส่งสู่อยุธยาโดยทางน้ำโดยตรงนั้น นอกจากจะต้องสิ้นเปลืองค่าขนส่งเพิ่มแล้ว ในการนำจำหน่ายก็ยังคงประสบกับความยุ่งยากอีกนานัปการ ด้วยเหตุดังกล่าว เหล่าพ่อค้าวาณิชจึงนิยมขนส่งสินค้ามาขึ้นบกตามเมืองท่าฝั่งตะวันออก การขนส่งโดยลักษณะนี้จึงยังประโยชน์อย่างยิ่งแก่โยธยาที่ได้เมืองท่าเหล่านั้นไว้ และหากเป็นไปได้โยธยาก็หมายมั่นจะยึดครองเมืองท่าเหล่านั้นไว้เป็นสิทธิขาด ขณะที่ข้างพม่าซึ่งขณะนั้นยังไม่สามารถรวมกำลังเป็นปึกแผ่นได้ จำต้องนั่งดูเหล่าโยธยาเข้ายึดครองเมืองท่าตามแนวฝั่งตะวันออกไปก่อน

ครั้นเมื่อฝ่ายพม่าหวนกลับมารวมตัวกันได้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยมีเมืองตองอูเป็นศูนย์กลาง เป็นเหตุให้สถานการณ์ในอาณาบริเวณตอนใต้ของพม่าแปรเปลี่ยนไปในอีกลักษณะหนึ่ง การรวบรวมดินแดนขึ้นเป็นปึกแผ่นเริ่มมาแต่รัชกาลเมงจियो (Minkyinyo) ครั้นล่วงถึงรัชกาลเมงตยาชเวท

(ตะเบงขเวตีหรือสุวรรณเอกจักร) ผู้ครองตองอยู่ในปี ค.ศ. 1531 พระองค์ยึดได้แขวงเจ้าเซ (Kyaukse) อันเป็นแหล่งเสบียงอาหารไว้ได้ ซึ่งนับได้ว่าทรงสามารถรวบรวมกำลังไว้ได้เป็นสถานประมาณ ในการขยายขอบเขตสิมาอาณาจักรพระเจ้าเมงตยาชเวทิตรงขยายอำนาจลงสู่ดินแดนตอนใต้หาได้ขยาย ขึ้นเหนือไม่ การขยายลงสู่ดินแดนทางตอนใต้นั้นก็ด้วยสาเหตุ 2 ประการ ประการหนึ่งนั้นเป็นเพราะทาง เหนือ กำลังของพวกฉานยังเข้มแข็งมั่นคงอยู่อีกทั้งพระองค์ยึดได้แขวงเจ้าเซซึ่งเป็นแหล่งเสบียงสำคัญไว้ ได้แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งขยายดินแดนต่อขึ้นไปทางเหนือ นอกจากนี้ดินแดนทางตอนใต้ยังมีเมืองท่ารวมอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งยังติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติ นับเป็นดินแดนที่มั่งคั่งสมบูรณ์ บรรดา หัวเมืองทางใต้อันมี พะโค เมาะตะมะ เมาะละหม่ง ทวาย และตะนาวศรี เป็นต้น ไม่เพียงแต่จะ สมบูรณ์มั่งคั่งอันเป็นผลจากการติดต่อกับชาย ในด้านกิจการทหารยังทันสมัยและเข้มแข็งทั้งยังเข้าป็นใหญ่ สีนาคที่ผลิตขึ้นในประเทศตะวันตก และมีทหารรับจ้างประจำการอีกด้วย กระนั้นแม้เหล่าเมืองท่าทั้งหลายจะทันสมัยในด้านการทหาร แต่ยังคงขาดการรวมตัวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว จึงเป็นการสะดวกที่เมงตยาช เวทิจจะเข้าโจมตี ตลอดระยะเวลา 7 ปี นับแต่ปี ค.ศ. 1535 (พ.ศ. 2078) ถึงปี ค.ศ. 1542 (พ.ศ. 2084) เป็นช่วงที่พระองค์กระทำศึกกับดินแดนทางตอนใต้จนสามารถยึดได้เมืองทวายในแนวฝั่งตะนาวศรี เป็น เหตุให้ดินแดนบางส่วนที่พวกโยธยายึดไว้ในครอบครอง ตกมาอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ด้วย สภาพการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการค้าติดต่อค้าขายนอกราชอาณาจักรของพวกโยธยาไม่มาก ก็น้อย กษัตริย์โยธยาหาได้พอพระทัยในการทั้งนี้ไม่ เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรต้อง แข็งกร้าวตึงเครียดขึ้น ช่างพระเจ้าเมงตยาชเวทินั้นนอกจากจะสมบูรณ์มั่งคั่งด้วยยึดดินแดนตอนใต้ไว้ใน อุ้งพระหัตถ์ได้แล้ว ยังว่าจ้างทหารรับจ้างโปรตุเกสไว้เป็นกำลัง ทำให้สรรพกำลังของพระองค์แข็งแกร่งขึ้น ด้วย การที่พระองค์ทรงย้ายราชธานีจากตองอูสู่หงสาวดีนั้น ทำให้ทรงสามารถปกครองดินแดนทาง ตอนใต้ที่สำคัญได้อย่างใกล้ชิด

ประเทศที่พหุอำนาจเติบโตใหญ่ ย่อมคิดขยายขอบเขตสิมาอาณาจักรเป็นการสืบต่อ สภาพ การณ์อันเมืองท่าทั้งหลายในอ่าวเบงกอลกับพื้นที่บริเวณทะเลที่เป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ ได้ขยายตัวเติบโต อันเป็นผลสืบเนื่องจากการติดต่อกับชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น ดูจะเป็นเหตุผลักดัน ให้พระเจ้าเมงตยาชเวทิตรงขยายราชอาณาจักรอย่างสืบเนื่อง พื้นที่บริเวณทะเลนับแต่ยะไข่เบื้องทิศตะวันตก จรดอยุธยาเบื้องตะวันออก จึงเป็นแดนที่พระเจ้าเมงตยาชเวทิมุ่งแผ่พระราชอำนาจเข้าครอบครอง ดินแดนตามกล่าวนั้น พระเจ้าเมงตยาชเวทิตรงสนพระทัยยะไข่เป็นสำคัญ นอกจากนี้ ในครั้งที่พระองค์ ทรงกรีธาทัพเข้าตีเมืองแปรนั้น ทางยะไข่ก็ได้ช่วยเหลือพระเจ้าแปร พระองค์จึงไม่พอพระทัย ฝ่ายยะไข่ นั้นการเข้าช่วยพระเจ้าแปรนับเป็นการสมควร ทั้งนี้ก็ด้วยในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ยะไข่ได้ขยายตัวเติบโต ขึ้นมีทัพเรือเข้มแข็งพอสถานประมาณ จึงคบคิดกับพระเจ้าแปรผลักดันพระเจ้าเมงตยาชเวทิตั้งอยู่ใน ระหว่างการสังสรรค์กำลังเข้มแข็ง ประกอบกับช่วงระยะเวลานั้นเหล่าเรือสินค้าที่เดินทางข้ามไปมา ค้าขายยังเมืองท่าที่สำคัญหลายเมืองอันมี พะลิมา หงสาวดี และเมาะตะมะเป็นอาทิ เข้าเทียบท่าไม่ได้ตรง ตามกำหนดเวลา พระเจ้าเมงตยาชเวทิตั้งพระทัยว่าเป็นเพราะเหล่าเรือสินค้าถูกพวกยะไข่ปล้นสดมภ์ ระหว่างทาง ทำให้ทรงทวิความขัดใจยะไข่ยิ่งขึ้น เมื่อพระองค์สบโอกาส จึงเข้าแทรกแซงการสืบราชสมบัติ

(ตะเบงขเวต์หรือสุวรรณเอกฉัตร) ผู้ครองตองอูในปี ค.ศ. 1531 พระองค์ยึดได้แขวงเจ้าเซ (Kyaukse) อันเป็นแหล่งเสบียงอาหารไว้ได้ ซึ่งนับได้ว่าทรงสามารถรวบรวมกำลังไว้ได้เป็นสถานประมาณ ในการขยายขอบเขตสิมาอาณาจักรพระเจ้าเมงตยาชเวทที่ทรงขยายอำนาจลงสู่ดินแดนตอนใต้หาได้ขยาย ขึ้นเหนือไม่ การขยายลงสู่ดินแดนทางตอนใต้นั้นก็ด้วยสาเหตุ 2 ประการ ประการหนึ่งนั้นเป็นเพราะทาง เหนือ กำลังของพวกเขาเข้มแข็งมั่นคงอยู่ก็ทั้งพระองค์ยึดได้แขวงเจ้าเซซึ่งเป็นแหล่งเสบียงสำคัญไว้ ได้แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งขยายดินแดนต่อขึ้นไปทางเหนือ นอกจากนี้ดินแดนทางตอนใต้ยังมีเมืองท่ารวมอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งยังติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติ นับเป็นดินแดนที่มั่งคั่งสมบูรณ์ บรรดา หัวเมืองทางใต้ยังมี พะโค เมาะตะมะ เมาะละหม่ง ทวาย และตะนาวศรี เป็นต้น ไม่เพียงแต่จะ สมบูรณ์มั่งคั่งอันเป็นผลจากการติดต่อกับชาย ในด้านกิจการทหารยังทันสมัยและเข้มแข็งทั้งยังเข้าป็นใหญ่ สีนาคที่ผลิตขึ้นในประเทศตะวันตก และมีทหารรับจ้างประจำการอีกด้วย กระนั้นแม้เหล่าเมืองท่าทั้งหลายจะทันสมัยในด้านการทหาร แต่ยังคงขาดการรวมตัวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว จึงเป็นการสะดวกที่เมงตยาช เวทจะเข้าโจมตี ตลอดระยะเวลา 7 ปี นับแต่ปี ค.ศ. 1535 (พ.ศ. 2078) ถึงปี ค.ศ. 1542 (พ.ศ. 2084) เป็นช่วงที่พระองค์กระทำศึกกับดินแดนทางตอนใต้จนสามารถยึดได้เมืองทวายในแนวฝั่งตะนาวศรี เป็น เหตุให้ดินแดนบางส่วนที่พวกโยธยายึดไว้ในครอบครอง ตกมาอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ด้วย สภาพการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการค้าขายนอกราชอาณาจักรของพวกเขาโยธยาไม่มาก ก็น้อย กษัตริย์โยธยาหาได้พอพระทัยในการทั้งนี้ไม่ เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรต้อง แข็งกร้าวตึงเครียดขึ้น ข้างพระเจ้าเมงตยาชเวทนั้นนอกจากจะสมบูรณ์มั่งคั่งด้วยยึดดินแดนตอนใต้ไว้ใน อุ้งพระหัตถ์ได้แล้ว ยังว่าจ้างทหารรับจ้างโปรตุเกสไว้เป็นกำลัง ทำให้สรรพกำลังของพระองค์แข็งแกร่งขึ้น ด้วย การที่พระองค์ทรงย้ายราชธานีจากตองอูสู่หงสาวดีนั้น ทำให้ทรงสามารถปกครองดินแดนทาง ตอนใต้ที่สำคัญได้อย่างใกล้ชิด

ประเทศที่พลันมีอำนาจเติบโตใหญ่ ย่อมคิดขยายขอบเขตสิมาอาณาจักรเป็นการสืบต่อ สภาพ การณ์อันเมืองท่าทั้งหลายในอ่าวเบงกอลกับพื้นที่ปริมณฑลที่เป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ ได้ขยายตัวเติบโต อันเป็นผลสืบเนื่องจากการติดต่อกับชาวยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น ดูจะเป็นเหตุผลักดัน ให้พระเจ้าเมงตยาชเวทที่ทรงขยายราชอาณาจักรอย่างสืบเนื่อง พื้นที่ปริมณฑลนับแต่ยะไข่เบื้องทิศตะวันตก จรดอยุธยาเบื้องตะวันออก จึงเป็นแดนที่พระเจ้าเมงตยาชเวทมุ่งแผ่พระราชอำนาจเข้าครอบครอง ดินแดนตามกล่าวนั้น พระเจ้าเมงตยาชเวททรงสนพระทัยยะไข่เป็นสำคัญ นอกจากนี้ ในครั้งที่พระองค์ ทรงกรีธาทัพเข้าตีเมืองแปรนั้น ทางยะไข่ก็ได้ช่วยเหลือพระเจ้าแปร พระองค์จึงไม่พอพระทัย ฝ่ายยะไข่ นั้นการเข้าช่วยพระเจ้าแปรนับเป็นการสมควร ทั้งนี้ก็ด้วยในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ยะไข่ได้ขยายตัวเติบโต ขึ้นมีทัพเรือเข้มแข็งพอสถานประมาณ จึงคบคิดกับพระเจ้าแปรผลักดันพระเจ้าเมงตยาชเวท ซึ่งอยู่ใน ระหว่างการส่งสมสรรพกำลังเข้มแข็ง ประกอบกับช่วงระยเวลานั้นเหล่าเรือสินค้าที่เดินทางข้ามไปมา ค้าขายยังเมืองท่าที่สำคัญหลายเมืองอันมี พะสิม หงสาวดี และเมาะตะมะเป็นอาทิ เข้าเทียบท่าไม่ได้ตรง ตามกำหนดเวลา พระเจ้าเมงตยาชเวทก็เข้าพระทัยว่าเป็นเพราะเหล่าเรือสินค้าถูกพวกยะไข่ปล้นสดมภ์ ระหว่างทาง ทำให้ทรงทวีความขัดใจยะไข่ยิ่งขึ้น เมื่อพระองค์สบโอกาส จึงเข้าแทรกแซงการสืบราชสมบัติ

ในยะไซในปี ค.ศ. 1546 โดยโปรดให้จัดทัพทั้งทัพเรือและทัพบกเต็มอัตราศึก เพื่อจะยกไปยังยะไซ ขณะจะยกไปติยะไซนั้นพระองค์ทรงเกรงว่า กำลังภายนอกราชอาณาจักรจะเข้ารุกรานบ้านเมืองเบื้องตะวันออก จึงทรงมอบหมายให้ สอพลู เจ้าเมืองเมาะละแหม่งรักษาแนวปริมณฑลด้านนั้น แล้วจึงเสด็จยกไปติยะไซ ขณะเมื่อกรีธาทัพไปรบยะไซนั้น ได้เกิดเหตุขึ้นที่เมืองทวาย จึงทรงรั้งทัพยกกลับคืนหงสาวดี เหตุเนื่องด้วยกษัตริย์อยุธยาจួយกเข้ามาเมืองทวายในจังหวะเวลาที่กำลังตั้งสิ้นของพระเจ้าเมงตยาชเวทียู่ห่างออกไปจากดินแดนเบื้องตะวันออก ทัพอยุธยามีช้างศึก 200 ม้า 1,000 โพรรวม 60,000 มีเจ้าเมืองกาญจนบุรีและสมิงตองตะกะเป็นนายทัพ ช้างเจ้าเมืองทวาย เห็นว่ากำลังเป็นรองจึงถอยลงมาตั้งรับยังเมืองเเย ฝ่ายพระเจ้าเมงตยาชเวทียิ่งโปรดให้ทัพเรือ 40,000 ทัพบก 80,000 ยกไปยังเมืองทวายเพื่อขับไล่ทหารโยธยาที่ยึดเมืองไว้ ในบรรดาทัพที่ยกไปยังทวายนั้นไม่ให้ทัพที่ยกไปติยะไซเข้าปะปน ทัพนั้นเป็นทัพจากหัวเมืองตะวันออกทั้งสิ้น การปล่อยให้กองทัพที่อดโรยได้หยุดพักแล้วใช้กำลังที่ยังไม่ได้เข้าสู้ประยุทธ์สลับเปลี่ยนเช่นนี้ เป็นลักษณะอันชาญศึกของเมงตยาชเวทียิ่ง ครั้นทัพโยธยาแจ้งว่าทัพม่ายกมาด้วยสรรพกำลังที่มากกว่า ก็ถอยทัพจากทวายลงมาตั้งยังตะนาวศรี ครั้นทัพม่ายึดเมืองทวายคืนได้แล้ว จึงตามตีทัพโยธยา ทัพโยธยาปราศจากความช่วยเหลือจากแนวหลังจึงแตกถอยสูญเสียชีวิต (สรรพกำลังอาวุธ) เป็นอันมาก¹

ในขณะที่เกิดเหตุที่เมืองทวาย ปรากฏว่าสถานการณ์ภายในของอาณาจักรอยุธยาไม่เป็นปกติสุข ในช่วงปี ค.ศ. 1525 - 1549 กรมกองที่บริหารราชการแผ่นดินปราศจากความมั่นคง เมื่อนานกับเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ห่างศูนย์กลางการปกครองก่อความวุ่นวาย เป็นกบฏอยู่บ่อยครั้ง ช้างภายในเมืองราชธานีก็เกิดเหตุไม่สงบขึ้นในพระราชฐาน อันสืบเนื่องจากการสวรรคตของสมเด็จพระราชาธิราช พระแก้วฟ้าราชโอรสที่สืบทอดราชสมบัติยังเยาว์พระชันษา ศรีสุตาจันทร์ พระราชมารดาจึงขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระนางลอบได้เสียดำแหน่งในวังผู้หนึ่งและคบคิดลอบวางยาพิษพระแก้วฟ้ายุวกษัตริย์ แล้วยกชู้ขึ้นขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ การก่อกบฏเหล่านี้ขุนนางผู้ใหญ่ และราชโอรสหาได้พึงพอใจไม่ จึงเกิดการลอบประทุษร้ายขึ้นในพระราชวัง เมื่อพระมหากษัตริย์และพระมเหสี (ศรีสุตาจันทร์) ถูกลอบปลงพระชนม์แล้ว พระมหาจักรพรรดิจึงยึดราชสมบัติได้ สภาพการณ์เช่นนั้นไม่เอื้อให้เหล่าโยธยากระทำการได้เต็มกำลังในศึกทวาย

ข้อมูลเปรียบเทียบหลักฐานไทย

ความเรื่องกษัตริย์อยุธยาโปรดให้ส่งทัพเข้าตีเมืองเเยและทวายขณะเมื่อเมงตยาชเวทียิ่ง หรือ ตะเบงเเวตี้กำลังทรงติดศึกกับยะไซนั้นไม่มีปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แต่มีปรากฏในพงศาวดารพม่าอาทิพงศาวดารฉบับ U Kala ในที่สนะของนักประวัติศาสตร์พม่า ศึกครั้งนี้นับเป็นการต่อบริบทครั้งแรกระหว่างพม่ากับอยุธยา ทั้งยังเป็นเหตุให้เมงตยาชเวทียิ่งยกทัพใหญ่เข้าตีกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2091 กระนั้นในที่สนะของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สงครามครั้งแรกระหว่างพม่ากับอยุธยา คือ ศึกเชียงกราน ความแปลกแยกในที่สนะ และข้อมูลหลักฐานตามกล่าวผู้แปลได้วิเคราะห์ไว้แล้วโดยละเอียดในบทความเรื่อง "ศึกเชียงกราน" ดู พม่ารบไทย (สำนักพิมพ์มติชน, 2539)

พระเจ้าเมงตยาชเวทิดีมที่มีพระราชประสงค์จะตีเอาดินแดนที่อุดมสมบูรณ์เพื่อขยายพระราชอำนาจอยู่ก่อนแล้ว ครั้นเหล่าโยธยาเข้าโจมตีทวาย พระองค์ก็ได้เหตุที่จะเปิดศึกถึงแดนอยุธยา นอกจากนี้พระองค์ยังมีพระราชประสงค์จะสำแดงพระราชอำนาจแห่งตนให้เป็นที่ปรากฏแก่เหล่าโยธยาเช่นที่เคยทรงกระทำกับประเทศราชทั้งหลาย การที่กองทัพของพระองค์สามารถขับไล่กองทัพโยธยาที่ยกเข้ามาตีทวายให้แตกถอยออกไปอย่างง่ายดาย เป็นเหตุให้พระองค์ดูแลกองกำลังไพร่พลโยธยา และเข้าพระทัยว่าจะสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้โดยสะดวก

พระเจ้าเมงตยาชเวทิดีมรับสั่งให้ตระเตรียมสะสมเสบียงไว้เป็นการล่วงหน้าตามหัวเมืองและหมู่บ้านตลอดเส้นทางที่จะเดินทัพสู่โยธยา เพื่อผ่อนปรนปัญหาในด้านเสบียงอาหารอันเป็นปัจจัยสำคัญในการกรีธาทัพในกองทัพพระเจ้าเมงตยาชเวทิดีม นอกจากจะมีกำลังทหารมอญและพม่าแล้วยังมีทหารรับจ้างโปรตุเกสประมาณ 400 คนเป็นกองปืนใหญ่ ครั้นพระองค์เตรียมการด้านการเคลื่อนพลเป็นที่แล้ว ก็โปรดให้จัดการให้เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้นในตำบลแคว้นในขอบเขตลีสมาบนเส้นทางเดินทัพ เมื่อจัดการตามพระราชประสงค์เป็นที่แล้ว จึงกรีธาทัพจากกรุงหงสาวดีสู่โยธยา ณ วันที่ 13 พฤศจิกายน ค.ศ. 1548 (พ.ศ. 2091) กองทัพที่ยกขึ้นไปเป็นทัพหน้า แบ่งเป็น 12 ทัพ มีช้างศึก 200 ม้า 8,000 ไพร่พล 40,000 ทัพหลังแบ่งเป็น 12 ทัพ มีช้างศึก 200 ม้า 8,000 ไพร่รวม 40,000 ทัพหลังแบ่งเป็น 12 ทัพ มีช้างศึก 200 ม้า 8,000 ไพร่รวม 40,000 เมื่อทัพของพระเจ้าเมงตยาชเวทิดีมถึงเกาะตะมะ ก็สร้างสะพานเรือข้ามแม่น้ำสาละวินสู่ฝั่งเกาะละแหม่ง เป็นที่ปรากฏว่าคติการสร้างสะพานเรือข้ามแม่น้ำเช่นนี้ กษัตริย์โมกุลซึ่งครองอินเดีย อันมีดินแดนติดกับอาณาจักรพม่า ทั้งมีวัฒนธรรมเก่าแก่กว่าได้เคยกระทำแล้ว จึงกล่าวได้ว่า วิธีการเชื่อมเส้นทางของเมงตยาชเวทิดีมได้ด้อยไปกว่ากษัตริย์โมกุล หากแต่สะพานเรือที่พระองค์โปรดให้สร้างขึ้นสามารถใช้ลำเลียงได้แต่เฉพาะคนและม้าเท่านั้น หากได้ใหญ่โตมั่นคงเท่าสะพานเรือที่กษัตริย์โมกุลโปรดให้สร้าง อันอาจอาศัยลำเลียงได้แม้กระทั่งช้างศึก ขณะที่ทัพข้างของเมงตยาชเวทิดีมต้องขับให้ไปข้ามตรงช่วงแคบของแม่น้ำ

เป็นที่ปรากฏว่าการกรีธาทัพสู่อยุธยาอันเป็นราชธานีของโยธยาครั้งนั้นพระเจ้าเมงตยาชเวทิดีมทรงใช้เส้นทางที่มีระยะสั้นที่สุด ดังเห็นได้ว่าเมื่อทัพทั้งสี่ประมุขพร้อมกันยังฝั่งเกาะละแหม่งแล้ว ได้ยกล่วงขึ้นไปยังเมืองสมิ ตามเส้นทางแม่น้ำอัตรัน จากเมืองสมิเดินทัพทางบกตัดข้ามแม่น้ำแม่ Sak Lik และแม่กษัตริย์ ไปตามช่องเขาพระเจดีย์สามองค์จนเข้าสู่ขอบเขตลีสมาโยธยา ครั้นลู่ถึงแล้ว ก็ยกทัพต่อไปยังเมืองไทรโยค ตามเส้นทางแม่น้ำน้อย จากนั้นทัพมุ่งสู่เมืองกาญจนบุรี ตามเส้นทางแม่น้ำแควใหญ่ ณ เมืองกาญจนบุรีไม่ปรากฏผู้ตั้งรับแม้เพียงผู้เดียว จึงยึดเมืองไว้ได้โดยง่าย ดูราวกับทัพโยธยาซึ่งมีกำลังเป็นรองได้ชิงถอยไปก่อนล่วงหน้า โดยรวมกำลังกันเป็นกลุ่มก้อนถอยขึ้นไปตั้งรับยังเมืองสุพรรณบุรี ทัพพม่าจึงปะทะกับอยุธยาเป็นครั้งแรกที่เมืองสุพรรณบุรีนั้น

ขณะที่พระเจ้าเมงตยาชเวทีก่อนอยู่ในขอบเขตสิมาโยยานั้น ได้ปะทะกับทัพพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์โยธยา 2 ครั้ง ครั้งแรกปะทะกันที่เมืองสุพรรณบุรี ครั้งหลังปะทะกันใกล้เมืองกำแพงเพชร² ในการรบทั้งสองครั้งนั้นปรากฏว่า ฝ่ายพม่ามีชัยชนะเชี่ยวชาญกลยุทธ์ในการรบมากกว่า ขณะที่เหล่าไพร่พล โยธยาได้เชี่ยวชาญเชิงรบเท่าฝ่ายพม่า ในสมรภูมิที่สุพรรณบุรี ทัพโยธยาพยายามเข้าตีทัพพม่าด้วย กำลังทั้งสิ้นที่มี แต่พม่ามิได้ใช้กำลังทั้งหมดเข้าปะทะ กลับแบ่งกำลังออกเป็น 3 ทัพ แล้วจึงเข้ารุม ตีโดยกองกำลังส่วนกลางยิงประจันทัพโยธยา ส่วนทัพที่เหลือสองทัพ ลอบรุกขนาบข้างขึ้นไปเพื่อตลบหลัง ทัพโยธยา ขณะที่ทัพพม่าส่วนกลางสร้างทำเป็นอ่อนกำลังล่อรบดลยลงไป ทัพโยธยามีรู้ในอุบายก็ตามตี เต็มกำลัง ครั้นทัพโยธยาล่วงดลเข้ายังตำแหน่ง ทัพพม่าที่ลอบยกขึ้นล้อมรอบอยู่ด้านข้างก็รุมกันชนาบเข้าตี จากทางด้านหลัง ครั้นต้องศึกชนาบเช่นนี้ ไพร่พลโยธยาก็ก้มตายลงเป็นอันมาก ที่ถูกจับเป็นเชลยก็มีไม่น้อย พระโอรสและพระอนุชากษัตริย์โยธยาก็ทรงถูกจับเป็นเชลยไปด้วย เมื่อสถานการณ์ที่สุพรรณบุรีตกเป็น ร่อง พระมหาจักรพรรดิจึงโดยทัพคืนสู่กรุงศรีอยุธยา คงตั้งรับอยู่แต่ภายในพระนคร ส่วนศึกครั้งหลัง ใกล้เมืองกำแพงเพชรนั้น ข้างพม่าใช้ยุทธวิธีที่ผิดแผกจากจาริตการศึกที่มีมาแต่โบราณกาล จึงสามารถ เอาชัยเหนือพวกโยธยาที่ยังทำศึกตามชนบทเดิม พม่าสามารถปรับใช้สถานการณ์ในยุทธภูมิให้เกิด ประโยชน์กับฝ่ายตนได้อย่างดี กล่าวคือ ในขณะที่บุเรงนองจ่อเดงนรธา (บุเรงนอง) กับพระชามาตา แห่งกษัตริย์อยุธยากระทำยุทธหัตถีกัน บุเรงนองจ่อเดงนรธาได้ยิงปืนใหญ่จากลับคืบคชาธาร ถูกเอาพระ ชามาตาดตกจากหลังช้าง และขณะที่โยกธออำมาตย์อยุธยาขับช้างเข้าชนข้างของบุเรงนองจ่อเดงนรธา อย่างแรงเร็วนั้น นอกจากแม่ทัพพม่าจะเข้าช่วย (บุเรงนอง) ต่อรบแล้ว เหล่าจตุรงคบาทของบุเรงนองก็พากันเอาหอกแทงข้างของอำมาตย์โยธยา ช้างนั้นได้รับบาดเจ็บจนต้องหนีไป ในการรบครั้งนั้นฝ่าย โยธยาตกเป็นรองจึงมีอันสูญเสียเป็นอันมาก ในศึกครั้งนี้ เห็นได้ว่าฝ่ายโยธยายังยึดติดกับชนบทการ

ข้อมูลเปรียบเทียบหลักฐานไทย

² หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่าในศึกเมงตยาชเวทีกครั้งนั้นไม่ได้เกิดการปะทะกันที่เมืองสุพรรณบุรีแต่อย่างใด การรบกันครั้งแรกเกิดขึ้นที่ขานพระนครกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ ระบุว่า ‘สมเด็จพระเจ้าสุริเยन्द्रวงศาธิราชเจ้าลูกเธอพระราชบุตรนั้น ได้รับด้วยข้าศึกถึงสิ้นชนม์กับคองข้างนั้น’ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระขึ้นในสมัยหลังระบุว่าฝ่ายอยุธยาเสียพระสุริโยทัย ‘ผู้เป็นเอกอัครราชเมสสิ’ นอกจากการสูญเสียตามกล่าวแล้วนี้ หลักฐานข้างอยุธยาไม่ได้ระบุถึงการสูญเสียเจ้านายพระองค์ใดอีกไม่ว่าจะเป็น การสิ้นพระชนม์หรือถูกจับเป็นเชลย ในทางตรงข้ามหลักฐานพม่าระบุว่าในการปะทะกันที่เมืองสุพรรณบุรีนั้น พระโอรสและพระอนุชากษัตริย์อยุธยาต่างถูกจับเป็นเชลย ส่วนการปะทะกันครั้งหลังนั้นหลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระขึ้น ครั้งหลังระบุว่าเกิดขึ้นในเขตเมืองอินทบุรี กล่าวคือทัพของพระรามศวร และพระมหินทราธิราชที่ยกติดตามทัพพม่า ขึ้นไปเพื่อหวังทำศึกกระหนาบนั้นเสียที ทั้งพระรามศวรและพระมหินทรรถูกจับเป็นเชลย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าพระ มหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกถูกจับตัวด้วยในการปะทะครั้งนั้น ในทางกลับกันพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวง ประเสริฐ ซึ่งมีอายุเก่ากว่าพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่น อาทิ ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) ระบุว่าในศึกรบพม่าศึกราช ๑๑๐ (พ.ศ. 2๐๙๑) นั้น ‘เสียสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระ รามศวรไปแก่พระยาหงสา และจึงเอาพระยาปราบและข้างต้นพระยาบุณภาพ ตามไปส่งให้พระยาหงสาถึงเมืองกำแพงเพชร และ พระยาหงสา จึงส่งพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า สมเด็จพระรามศวรเจ้ามายังพระนครศรีอยุธยา’ ในศึกเมงตยาชเวทีก พ.ศ. 2๐๙๑ นี้ไม่มีความตอนใดในหลักฐานพม่าระบุว่าได้เกิดการตีพระสุริโยทัยรบด้วยข้าศึกถึงสิ้นพระชนม์

ลัทธิประยุทธ์ตามโบราณประเพณี คือผู้มีตำแหน่งเสมอกันจึงจะต่อบัน ส่วนข้างพม่ามุ่งแต่จะเอาชัยเป็นสำคัญ จึงต่อบันไปตามจังหวัดที่โอกาสอำนวย ด้านความเชี่ยวชาญและการยังประโยชน์จากอาวุธที่ประกอบในประเทศตะวันตกของกองทัพทั้งสองฝ่ายนั้น พม่าได้เปรียบกว่าทั้งที่กองทัพของเมงตยาชเวที่เพิ่งจะหันมานิยมใช้อาวุธที่ประกอบในประเทศตะวันตกเอภายหลังการขยายอาณาเขตลงสู่ทางใต้ (รามัญเทศะ) ต่างกับฝ่ายโยธยาซึ่งจ้างชาวโปรตุเกสมาสอนวิธีใช้ปืนใหญ่และปืนสีกาตั้งแต่ ค.ศ. 1538 (พ.ศ. 2081) แล้ว แต่ฝ่ายพม่าออกสัประยุทธ์รบทัพพยูโดยเสมอมิได้ขาด จึงมากด้วยประสบการณ์กว่า ทุกครั้งที่ทำศึกกับโยธยาจึงได้ชัย

การที่กองกำลังของอาณาจักรอยุธยา ในเขตหัวเมืองเหนือและหัวเมืองตอนใต้ มิได้ประสานเป็นหนึ่งเดียว นอกจากจะเป็นการยากที่จะทำลายกองทัพพม่าแล้วยังเปิดโอกาสให้กองทัพพม่าเคลื่อนไหวได้โดยง่าย ปกติแล้วเมื่อกษัตริย์อยุธยาต้องเผชิญกับปัญหาความไม่สงบในราชอาณาจักรหรือการถูกรุกรานจากนอกราชอาณาจักร พระองค์จะผนึกกำลังในเขตหัวเมืองเหนือกับหัวเมืองทางตอนใต้ แล้วเข้าบดขยี้หรือตั้งรับการโจมตีของข้าศึก เจ้าเมืองพิษณุโลกนั้นจะรับภาระในการรวบรวมกำลังหัวเมืองเหนือ เมื่อกองทัพของเมงตยาชเวยกเข้ามาครั้งนั้น เดิมทีกษัตริย์โยธยาก็หมายจะผนึกกำลังกับกองทัพหัวเมืองเหนือตั้งรับและเข้าโจมตี ทว่ากองทัพจากหัวเมืองเหนือยกลงมาล่าช้าไม่ทันการ จึงจำต้องอาศัยแต่เฉพาะกำลังหัวเมืองตอนใต้เท่าที่รวบรวมได้ ตั้งรับทัพอันมีกำลังมหาศาลของพม่า การที่กองทัพหัวเมืองเหนือยกมาสมทบมิทันการนั้น อาจเป็นด้วยเจ้าเมืองทั้งหลายกระทำการล่าช้าก็เป็นได้ ถึงแม้กษัตริย์โยธยาจะนำทัพเข้าตั้งรับและโจมตีกองทัพพม่าด้วยพระองค์เองแล้วก็ตามยังต้องปราศัย ทั้งพระอนุชาและพระโอรสยังถูกจับเป็นเชลยพม่า ทำให้เหล่าเจ้าเมืองหัวเมืองเหนือรู้ถึงภัยอันตรายของพม่าว่ามีไม่น้อย ทำให้แทนที่จะยกลงมาช่วยกษัตริย์โยธยารับศึก ต่างกลับแต่งเมืองของตนให้แข็งแรงมั่นคง เพื่อให้สามารถพร้อมตัวรับเมื่อข้าศึกยกขึ้นมาโจมตี การที่กษัตริย์อยุธยาไม่สามารถทำให้เหล่าเจ้าเมืองในปกครองรวมเป็นหนึ่งเดียวได้ในยามเกิดวิกฤติใหญ่หลวงในราชอาณาจักรเช่นนี้ เป็นด้วยกษัตริย์อยุธยาทรงปราศจากกำลังอันมั่นคงเข้มแข็ง ครั้นพระองค์ต้องเผชิญกับสถานการณ์คับขัน เหล่าเจ้าเมืองจึงพะวงแต่จะรักษาชีวิตบ้านเมืองและทรัพย์สินแห่งตนมิให้ต้องเสียหายตามแบบอย่างธรรมเนียมนิยมเยี่ยงเมืองประเทศราช สถานการณ์ตามกล่าวทำให้กองทัพพม่ามีต้องเผชิญกับกองทัพโยธยาฝ่ายเหนือ คงประจันและสัประยุทธ์แต่กับกำลังหัวเมืองทางใต้เท่านั้น พม่าสามารถตัดการติดต่อสื่อสารระหว่างกรุงกับเจ้าเมืองที่เหลือ ด้วยการปิดล้อมกษัตริย์และกองทัพของอยุธยาให้อยู่แต่ในตัวพระนคร ด้วยประการฉะนี้ กษัตริย์อยุธยาจึงไม่สามารถประสานกับเจ้าหัวเมืองทั้งหลาย เพื่อผลักดันขับไล่ทัพพม่าให้พ้นไป ต่อเมื่อกองทัพพม่าถอนกำลังที่ล้อมอยุธยาแล้วมุ่งขึ้นไปทางกำแพงเพชร กษัตริย์อยุธยาจึงจัดทัพออกเป็น 3 สาย เพื่อเข้าตีจากด้านหลัง อย่างไรก็ตามก็ตีการที่พม่านั้นเหนือกว่าฝ่ายอยุธยาในด้านพิชัยยุทธเพราะการรวมพลของกษัตริย์อยุธยาขาดประสิทธิภาพ อีกทั้งทัพพม่าสามารถเคลื่อนทัพได้รวดเร็วจากเส้นทางที่ใกล้ที่สุด การที่ฝ่ายอยุธยา มีอาจจะทำในสิ่งอันพึงกระทำทางการทหาร ทั้งที่สามารถจะทำได้ทันเวลานับแต่กองทัพพม่าล่วงข้ามแดนเข้ามา ถือเป็นข้อด้อยของกษัตริย์อยุธยา

ถึงแม้ว่าพม่านั้นเหนือกว่าอยุธยาในด้านการทหาร แต่ในด้านภูมิประเทศแล้วกลับเป็นอุปสรรคส่งผลให้แผนการของพระเจ้าเมงตยาชเวทิมิอันต้องล่มสลายลง สภาพที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาอันเป็นเมืองราชธานีของอาณาจักรโยชยานั้น ยากแก่การที่ผู้รุกรานจะเข้าประชิดถึง ทั้งยังดูราวจะเอื้อประโยชน์แก่ผู้ตั้งรับในพระนคร ด้วยด้านเหนือของตัวพระนคร มีแม่น้ำเจ้าพระยา (ขวางกั้นอยู่) ทางด้านตะวันออกมีแม่น้ำป่าสักไหลตัดผ่าน จึงกล่าวได้ว่ามีแม่น้ำเป็นเสมือนคูล้อมรอบพระนคร ด้วยประการฉะนี้ ถึงแม้ข้าศึกจะมากด้วยสรรพกำลัง ก็ไม่อาจจะเข้ารุกรบโดยพร้อมเพรียงด้วยกำลังที่มีอยู่ และหากจะกล่าวว่าเมื่อไม่อาจเข้ายึดเอาพระนครโดยฉับพลันจำต้องทอดเวลาปิดล้อมไว้ ผู้รุกรานจากต่างราชอาณาจักรก็จะต้องเผชิญกับอุปสรรคหลายประการ อาทิ เสบียงไม่พอประทัง ทั้งจำเป็นต้องเสริมกำลังดินปืนอาวุธยุทธโปกรณ์ ข้างกษัตริย์โยชยาสามารถสั่งสมเสบียงอาหารไว้ในพระนครเป็นการล่วงหน้า อีกทั้งด้านทิศใต้ของตัวพระนครยังมีแม่น้ำให้อาศัยออกสู่ทะเลได้ จึงสามารถแสวงเอาดินปืนอาวุธยุทธโปกรณ์ได้โดยสะดวกจากทางน้ำนั้น ด้วยประการฉะนี้ อยุธยาราชธานี จึงไม่มีทีท่าจะยอมอ่อนข้อปราศัย อนึ่ง คำบลภูมิภาคประเทศรอบพระนครในฤดูฝนน้ำจะหลากล้นตลิ่งขึ้นท่วมทั่ว ข้าศึกที่ปิดล้อมพระนครนั้น หากมิได้เตรียมการป้องกันไว้ล่วงหน้า ก็ย่อมยากจะตั้งล้อมพระนครสืบไปในฤดูฝน ด้วยสภาพภูมิประเทศที่เป็นต่อเช่นนั้น ท้าพม่าล้อมกรุงได้นานเพียงหนึ่งเดือนก็ต้องขัดสนเสบียงอาหาร ทั้งยังไม่อาจเข้ายึดเอาพระนครได้ จึงจำต้องถอยทัพกลับสถานเดียว และการอันต้องถอยทัพนั้นรูปการณ์อาจถอยคืบตามเส้นทางที่ยกเข้ามา ทั้งนี้ด้วยทัพยกเข้ามาได้มีทันนาน บ้านเมืองตลอดเส้นทางทัพจึงยังมีได้เพาะปลูกเตรียมเสบียงไว้คอยทำ หากถอยตามเส้นทางนั้น ย่อมไม่อาจหาเสบียงเลี้ยงทัพได้เพียงพอ แต่หากทัพพม่าจะสู้เผชิญความยากลำบากด้านเสบียง โดยถอนทัพคืบตามเส้นทางเดิมจริงแล้ว ก็เป็นได้ว่ากำลังอยุธยาจากหัวเมืองเหนือจะผลสานกับกษัตริย์โยชยาเข้าตามกวาดล้างทัพพม่าได้เต็มกำลัง ด้วยเหตุนี้เมงตยาชเวทิจึงได้เตรียมการแก้ไขปัญหาการขัดสนเสบียง โดยจะเข้าตีหัวเมืองทางเหนือแล้วถอยทัพคืบราชธานีตามเส้นทางด่านแม่ละเมา ในขณะที่พระองค์กรีธาทัพขึ้นไปยังเมืองกำแพงเพชร กษัตริย์อยุธยา ก็ส่งทัพตามตี การอันพม่าสามารถจับกุมพระราชโอรส พระขามาตา และพระอนุชากษัตริย์อยุธยาได้ในศึกครั้งนี้ และศึกที่สุพรรณบุรีนั้น ทำให้เกิดการยุติสงครามลงได้ ครั้นผู้เป็นเสมือนเลือดเนื้อกษัตริย์อยุธยาต้องตกอยู่ในอุ้งมือของข้าศึก กษัตริย์อยุธยาจึงจำต้องเจริญพระราชไมตรีมาเยี่ยงประเทศราชเพื่อให้พม่าปลดปล่อยเชลยทั้งนั้น ในการนี้พระมหาจักรพรรดิกษัตริย์โยชยาทรงส่งราชทูต 2 นาย เข้ากราบทูลถวายข้อเสนอว่า ในทุกขวบปีกรุงศรีอยุธยาจะจัดส่งช้าง 30 เชือก เงิน 300 และส่วยอันเก็บได้จากฝั่งตะนาวศรีมาเป็นบรรณาการ พระเจ้าเมงตยาชเวทิจึงรับในข้อเสนออันนั้น กษัตริย์อยุธยาจึงส่งเจ้าเมืองพิษณุโลกผู้เป็นพระขามาตา (แสดงว่าพระขามาตาที่ถูกพม่าจับเป็นเชลยนั้นเป็นคนละคนกับพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก - ผู้แปล) และเจ้าเมืองสวรรคโลกขึ้นมาแทนพระองค์เพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการและกระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้าเมงตยาชเวทิจึงส่งพระอนุชา พระราชบุตร และพระขามาตา

ในกษัตริย์อยุธยาคืนให้ทั้งเครื่องยศพร้อมทั้งเหล่าเฉลยโยธยาทั้งหมดที่พม่าจับได้เป็นการตอบแทน³ ครั้นเสร็จการแล้วพระเจ้าเมงตยาชเวทก็เสด็จกลับทางด่านแม่ละเมาจนลุดึงเมาะละแหม่ง จากนั้นก็เสด็จคืนสู่กรุงหงสาวดีถึงเอาในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. 1549 (พ.ศ. 2092)

ครั้นพระเจ้าเมงตยาชเวทเสด็จกลับจากอยุธยาแล้ว ก็ทรงละเลยพระราชกิจการปกครอง ทรงใช้เวลาให้หมดไปกับการเล่นสนุกสนาน เป็นเหตุให้การบริหารราชการแผ่นดินเสื่อมถอยลง เหล่าประเทศราชทั้งหลายจึงพยายามตั้งตนเป็นใหญ่แข่งบารมี ครั้นเมื่อพระเจ้าเมงตยาชเวททรงถูกลอบปลงพระชนม์ในวันที่ 16 เมษายน ค.ศ. 1550 ผู้แข็งข้อตั้งตนเป็นใหญ่ก็ปรากฏขึ้นโดยจับพลัน ราชอาณาจักรที่พระเจ้าเมงตยาชเวททรงรวบรวมสถาปนาขึ้น ก็มีอันแตกสลายลงเป็นเสี่ยง มีเมืองแปรหนึ่ง เมืองหงสาวดีหนึ่ง แลเมืองเมาะตะมะ เป็นอาทิ ด้วยเหตุนี้ นับแต่ปี ค.ศ. 1550-1555 (พ.ศ. 2093-2098) รวมเวลา 5 ปี พระเจ้าข้างเผือก (หงสาวดีบุเรงนอง) จึงต้องสิ้นเวลาไปกับการกอบกู้ราชอาณาจักรที่แตกสลายลงนั้นให้คืนคงเช่นกาลก่อน และในช่วงเวลา 4 ปี หลังจากนั้น (ค.ศ. 1555) พระองค์ก็ทรงเข้ายึดเอาดินแดนอันเป็นภัยต่อราชอาณาจักรของพระองค์ไว้ได้สิ้น โดยนัยเดียวกันนี้ พระองค์ทรงยึดเอาอาณาจักรฉานตลอดรวมไปถึงเชียงใหม่ด้วย นับเป็นเวลาแต่ครั้งพระเจ้าเมงตยาชเวททรงถูกลอบปลงพระชนม์ได้รวม 10 ปีโดยประมาณ พระเจ้าข้างเผือกจึงสามารถจัดการบริหารราชการบ้านเมืองในราชอาณาจักรได้ดังเดิม

การที่สภาพความเป็นปึกแผ่นของราชอาณาจักรพม่ามีอันล่มสลายลงเอื้อประโยชน์ยิ่งแก่อาณาจักรอยุธยา เพราะเมื่อพระเจ้าเมงตยาชเวททรงถูกลอบปลงพระชนม์และแสนยานุภาพของพม่าก็สิ้นสุดลงแล้วนั้น พระมหากษัตริย์อยุธยาก็ได้ประพฤติดำตามสัตยาบันที่ทรงให้ไว้ อีกทั้งในจังหวะโอกาสเดียวกันนี้พระองค์ทรงทำนุบำรุงกิจการการทหารให้เข้มแข็ง เมื่อพระเจ้าเมงตยาชเวททรงทำการหักเอากรุงพระนครในปี ค.ศ. 1548 นั้น นับเป็นครั้งแรกที่พระนครถูกโจมตีจากศัตรู (นอกขอบเขตสิมาอาณาจักร) กล่าวได้ว่านับแต่นั้นชาวโยธยาต่างรับรู้ว่าจะจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านการทหารในศึกเมงตยาชเวทนั้น อาวุธปืนใหญ่และปืนสีกาอันผลิตในประเทศตะวันตกถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายเป็นครั้งแรกในสงครามเหนือภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คราวครั้งนั้นได้พบว่ากำแพงกรุงศรีอยุธยาไม่อาจต้านทานอำนาจการทำลายล้างของปืนใหญ่ที่ผลิตขึ้นในโลกตะวันตก ทั้งนี้ด้วยเดิมทีใช้การประเมินเอาจากกำลังอาวุธสมัยเก่า แล้วจึงค่อยทำกำแพงพระนครโดยพูนดินปึกไม้ระเนียดแนวป้องกันดังกล่าวสามารถต้านรับอาวุธสมัย (ที่ใช้สิบมาในพื้นถิ่นได้) แต่ครั้งปืนใหญ่ตกมาเป็นอาวุธสำคัญในการทำศึก กำแพงแบบดั้งเดิมก็มิได้มีประสิทธิภาพเพียงพอในการป้องกันการโจมตี เหตุทั้งนี้ (หลังศึกเมงตยาชเวท) กำแพงพระนครเดิมจึงถูกรื้อทิ้งเพื่อสร้างกำแพงอิฐที่แข็งแรงมั่นคงขึ้นแทนที่

ข้อมูลเปรียบเทียบหลักฐานไทย

³ ความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุเพียงว่า พระมหากษัตริย์ทรงโปรดให้ส่งช่างศึก นามพลายศรีมงคล และพลายมงคลทวีป (ชื่อต่างจากที่มีระบุในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐฯ) ขึ้นไปแลกเอาพระรามเศวต และ พระมหินทราธิราชคืน การปรากฏว่าพลายทั้งสองเือก "เห็นหมอกความผิดปกติ ก็อาละวาดเอาไว้มีอยู่ ไส้แทงข้างแกงคนวุ่นวายทั้งทัพ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า เสียตาย เหลือมือพม่ามอญนัก ให้กรมช้างเอาคืนลงไปเถิด"

นอกจากนี้พระมหาจักรพรรดิยังโปรดให้ทุบทำลายกำแพงเมืองอีก 3 เมือง ซึ่งเป็นเมืองฐานรับศึกตั้งอยู่ห่างจากกรุงศรีอยุธยาเพียงระยะทาง 1 วัน ได้แก่ สุพรรณบุรี ลพบุรี และนครนายก กำแพงเมืองทั้งสามนั้นเดิมทีสร้างไว้เพื่อให้เมืองทั้งนั้นได้ใช้เป็นที่ตั้งรับและป้องกันข้าศึกที่มุ่งจะเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา แต่จากประสบการณ์คราวศึกเมงตยาชเวที กษัตริย์พม่าสามารถเข้ายึดเมืองทั้ง 3 นั้นไว้ได้อย่างง่ายดาย ซ้ำยังปรับใช้เป็นเมืองที่มั่นอาศัยเข้าตีพระนคร ด้วยเหตุนี้ กำแพงซึ่งเดิมทีประสงค์จะสร้างไว้ใช้ตั้งรับข้าศึก กลับถูกข้าศึกใช้เป็นที่ยึดมั่นในการดำเนินการปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาได้เป็นเวลานานจึงจำเป็นต้องทำลายกำแพงเมืองทั้งนั้นลง (นอกจากนั้น) เพื่อให้ได้ช่างศึกจำนวนมากเพื่อเพิ่มพูนแสนยานุภาพทางการทหาร พระมหาจักรพรรดิจึงเสด็จไปจับช่างด้วยพระองค์เอง นอกจากจะได้ช่างเพื่อใช้ในราชการศึกเป็นจำนวนมากหลายเชือกแล้ว ยังทรงจับได้ช่างเผือกด้วย โดยนัยนี้ การส่งสมกำลังทหารทั้งที่ได้ให้สัตยาบันกับองค์เมงตยาชเวทีว่าจะจัดส่งเครื่องราชบรรณาการออกถวายทุกปี นับเป็นการระมัดระวังภัยในจังหวะเวลาที่อำนาจการปกครองของราชอาณาจักรพม่าพังทลายลง

การอันพระเจ้าจักรพรรดิ กษัตริย์อยุธยาทรงจับได้ช่างเผือก กล่าวได้ว่าเป็นเหตุให้ต้องเกิดยุทธนาการระหว่างโยธยาและพม่าขึ้นอีก อันช่างเผือกนั้นเป็นหนึ่งในรัตนอันประเสริฐของเหล่าพุทธศาสนิกชน ผู้ใดครอบครองช่างนั้นนับเป็นผู้มากด้วยบุญญาธิการ กษัตริย์พม่าและโยธยาซึ่งล้วนเป็นชาวพุทธต่างประสงค์จะให้เป็นที่ปรากฏยอมรับว่าเป็นผู้ยิ่งด้วยบุญบารมี จึงต่างประสงค์จะได้ครอบครองช่างเผือกด้วยเหตุฉะฉานนี้ กษัตริย์พม่าจึงส่งราชทูตมาขอช่างเผือก 2 เชือกจากกษัตริย์อยุธยา แต่กษัตริย์อยุธยาทรงตอบปฏิเสธ ครั้นนั้นพระเจ้าช่างเผือก (บุเรงนอง) ผู้สำคัญพระองค์ว่าทรงเป็นผู้มีเดชาภาพยิ่งใหญ่ว่า เพราะทรงสามารถพิชิตศึกสงครามทั้งหลายภายในราชอาณาจักรพม่า ทั้งยังได้แคว้นกะแซและเชียงใหม่เป็นเมืองประเทศราช พระองค์เข้าพระทัยว่ากษัตริย์อยุธยากระทำการไม่ไว้ซึ่งพระเกียรติยศ จึงทรงเตรียมทัพจะยกสู่ออยุธยา กระนั้น เรื่องช่างเผือกมิสมควรเป็นเหตุอันสำคัญแต่เพียงหนึ่งเดียวในการกริธาทัพครั้งนั้น การอันพระเจ้าช่างเผือก (บุเรงนอง) ทรงยึดเชียงใหม่ แม้ว่าจะสามารถสกัดกันความกระด้างกระเดื่องของเจ้าฟ้าจามในราชอาณาจักรพม่าได้ก็ตาม กระนั้น เชียงใหม่ก็เป็นแคว้นที่อยุธยาหมายมั่นจะเข้ายึดครองหากโอกาสอำนวย ดังนั้นการเข้ายึดเชียงใหม่ของพม่า กษัตริย์อยุธยาจึงมิพอพระทัยยิ่ง เนื่องจากอริราชศัตรูสามารถอาศัยเชียงใหม่เป็นที่มั่นเข้าตีอยุธยาได้โดยง่าย อยุธยาจึงประสงค์จะได้เชียงใหม่ไว้ในครอบครองแห่งตน การที่พระเจ้าช่างเผือก (บุเรงนอง) ซึ่งได้ยึดเมืองเชียงใหม่ไว้แล้วยังประสงค์จะรักษาเมืองนี้ไว้ให้ได้เป็นการถาวร ตลอดจนถึงประสงค์จะตีเอากรุงศรีอยุธยาไว้เป็นเมืองได้น้ำพระพิพัฒน์สัตยาก็เพียงเพราะประสงค์จะรักษาความสงบเรียบร้อยในดินแดนเมืองตะวันออกของราชอาณาจักรพม่า เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงใช้เรื่องช่างเผือกเป็นเหตุเข้าตีราชอาณาจักรอยุธยา

ในการกริธาทัพสู่ขอบขัณฑสีมาอาณาจักรอยุธยา ณ วันที่ 28 ตุลาคม ค.ศ. 1563 (พ.ศ. 2106) ของพระเจ้าช่างเผือกนั้น พระองค์ทรงประเมินสถานการณ์ได้ดั่งแก่ ทั้งยังประสบสภาพที่เป็นต่อกว่าคราวครั้งพระเจ้าเมงตยาชเวทียกมาในคราวที่พม่าเข้ามายังราชอาณาจักรอยุธยาในปี ค.ศ. 1548 (พ.ศ. 2091) พระเจ้าช่างเผือกได้ทรงเข้าร่วมราชการทัพ พระองค์จึงทรงรู้ซึ่งถึงสภาพภูมิประเทศ กำลัง

โพรพลตลอดจนกำลังอาวุธยุทธโปกรณ์ของอยุธยา เมื่อพระองค์ทรงกรีธาทัพมาเองจึงสามารถเตรียมกองทัพให้พร้อม ด้านสรรพกำลังทัพก็มีทัพพม่า มอญ ฉาน และโปรตุเกสเข้าร่วมด้วย กองทัพจึงใหญ่กว่าสมัยของพระเจ้าเมงตยาชเวที นอกจากนั้นพระเจ้าข้างเฝือก ยังทรงรอบรู้ในกลยุทธ์ด้านการทหารและศักยภาพของอาณาจักรอยุธยา จึงทรงนำเอาปืนใหญ่ที่มีอำนาจการยิงเหนือกว่ามาพร้อม (กองทัพ) ด้วยในการกรีธาทัพเข้าขอบัณฑสีมาอยุธยา พระองค์ก็หาได้ทรงใช้เส้นด่านพระเจดีย์สามองค์ แต่ยกเข้ามาทางเส้นแม่ละเมาซึ่งไม่เพียงจะได้เสียบยงจำนวนมากจากเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชโดยเส้นทางน้ำแล้ว ยังได้ค่อยทะยอยยึดเอาหมู่บ้านและหัวเมืองทางภาคเหนือ ซึ่งไม่ต่างจากการริบเอากำลังพลข้างอยุธยาเข้าไว้ทีละเล็กละน้อย หากพระเจ้าข้างเฝือกทรงยกเข้ากรุงศรีอยุธยาจากด้านใต้แล้ว มีพิกต้องสงสัยว่า กำลังพลจากด้านเหนือของอาณาจักรอยุธยาจะสามารถเข้าร่วมทัพอยุธยาตั้งรับทัพพม่าได้ แต่ครั้งพระองค์เริ่มเข้าตีบ้านเมืองทางเหนือก็ทำให้กษัตริย์อยุธยาไม่อาจผลพระนครเพื่อเข้าช่วยปกป้อง อีกทั้งยังทำให้กษัตริย์อยุธยาเข้าพระทัยว่า ทัพพม่าจะยกเข้าตีตามเส้นทางด้านใต้เหมือนครั้งปี ค.ศ. 1548 จึงเตรียมการยกออกตั้งรับกำลังกองทัพพม่าในเส้นทางนั้น แต่หาได้เตรียมการป้องกันดินแดนทางด้านเหนือไม่ กระนั้น ในการเตรียมการป้องกันตัวพระนคร พระองค์ได้ทรงจัดแจงไว้เป็นการมั่นคง ในท่าเลรอบพระนครพระองค์โปรดให้ปลูกค่ายตั้งรับจัดเป็นกองกำลังปะทะศึกชานพระนคร

พระเจ้าข้างเฝือก ทรงยึดเอาบ้านเมืองตอนเหนือของอาณาจักรอยุธยาได้โดยไม่ยากนักเพราะทรงยกเข้ามาทางด้านแม่ละเมา ครั้นยึดบ้านเมืองได้แล้ว พระเจ้าหงสาวดีข้างเฝือกหาได้ทรงกรีธาทัพลงสู่กรุงศรีอยุธยาโดยพลันไม่ หากแต่เตรียมการเข้ายึดเอาบ้านเมืองอันเป็นบริวารแวดล้อมอยุธยาไว้ให้ได้ก่อน แล้วจึงจะเข้ายึดพระนคร การจัดยุทธวิธีครั้งนี้กระทำไปเพื่อป้องกันมิให้เหล่าเมืองบริวารเข้าช่วยเหลือประการใด เมื่อทัพของพระองค์เข้าปิดล้อมพระนคร นอกจากนั้นในการเข้าตีเมืองสุโขทัย พิษณุโลก สวรรคโลก และพิชัย เป็นอาทิ ซึ่งต่างล้วนเป็นเมืองบริวาร พระองค์หาได้ทรงค่อยตีเอาเป็นแต่ละเมืองไม่ แต่โปรดให้แบ่งทัพแยกกันเข้าจู่โจมพร้อมกันทั้งหมด ทำให้แต่ละเมืองมีอาจเข้าช่วยการศึกให้แก่กันได้ ครั้นเข้ายึดเมืองบริวารได้แล้ว ก็ทรงเตรียมการเข้ายึดเอากรุงศรีอยุธยาต่อไปในการเข้าตีพระนคร กองทัพพระเจ้าข้างเฝือกต้องทำศึกหนักกับกองกำลังที่ถูกจัดให้ตั้งรับนอกกำแพงพระนคร ครั้นได้ชัยแล้วจึงสามารถเข้าปิดล้อมพระนครไว้ได้

การอันพระมหากษัตริย์อยุธยามิได้ทรงระแวงระวังความผันผวนและพัฒนาการของเหล่าราชอาณาจักรรอบข้าง จึงต้องเผชิญกับความลำบากยากเข็ญ แลศึกครั้งนี้พระองค์ยังคงต้องอาศัยสภาพภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งพระนครตั้งรับเหมือนคราวครั้งพระเจ้าเมงตยาชเวที พระมหากษัตริย์อยุธยาได้จัดทัพออกตีพม่าที่ตั้งล้อมอยู่ ด้วยสรรพกำลังข้างอยุธยาได้มีเสมอข้าศึก พระองค์คงเพียงตัดสินพระทัยแต่จะรักษาเอาพระนครไว้มิให้ต้องตกไปอยู่ในเงื้อมมือฝ่ายตรงข้าม พระมหากษัตริย์ทรงมุ่งหวังว่าทัพพม่าจะล่าถอยไปเอง เพราะขัดสนด้วยเสบียงอาหาร หรือมิฉะนั้นก็จำต้องถอนทัพเมื่อเข้าฤดูฝนซึ่งจะมีน้ำเหนือหลากล้นลงท่วมรอบพระนครเป็นอาทิ แต่เนื่องจากพระเจ้าข้างเฝือกทรงรู้ซึ่งถึงสภาพภูมิประเทศของอยุธยา เมื่อจะเข้าปิดล้อมพระนคร พระองค์โปรดให้นำเอายุทธสัมภาระที่จำเป็นมาพร้อม

สรรพ ดั่งเห็นได้จากการที่โปรดให้นำเรือเป็นจำนวนมากมาแต่หัวเมืองเหนือ เพื่อใช้สัญจรในแม่น้ำลำคลองรอบพระนครได้โดยสะดวก นอกจากนี้ เหล่าป็นใหญ่ทั้งหลายที่เคยใช้ยิงเข้าพระนคร เมื่อครั้งพระเจ้าเมงตยาชเวทียกมาปิดล้อมซึ่งกำลังยิ่งอ่อนด้อย ยิงได้ไม่ถูกพระนคร ดั่งนั้นเพื่อแก้ปัญหาเดิมให้ลุล่วงให้ปืนใหญ่ใช้ยิงได้ถูกถึงภายในพระนคร พระองค์จึงรับสั่งให้คัดเอาปืนใหญ่ที่มีกำลังแรงยิ่งดีกว่ามาด้วย ในด้านปัญหาเสียบึงนั้น เนื่องจาก(พระองค์)ยึดเชียงใหม่ไว้ได้แล้วจึงมีผู้ทางเก็บเกี่ยวรวบรวมเสียบึงจากหัวเมืองแถบเหนือ แล้วบรรทุกลงมาทางน้ำได้อย่างสะดวก จากสภาพการณ์ดังนี้ เหล่ากองทัพพม่าจึงแทบไม่มีเหตุที่จะต้องให้ล่าถอยกลับไป เพราะขาดเสียบึงหรือภัยจากน้ำท่วมเช่นที่พระมหาจักรพรรดิทรงคาดหวังไว้ เหล่ากองทัพพม่าใช้ปืนใหญ่ระดมยิงเข้าสู่พระนครทุกวัน ถูกผู้คนล้มตายและบ้านเรือนในพระนครได้รับความเสียหายเป็นอันมาก การที่กองทัพพม่าใช้ปืนใหญ่ระดมยิงเข้าสู่พระนครเช่นนั้น กล่าวได้ว่าพม่าหวังทำลายขวัญชาวพระนครมากกว่าจะทำลายสรรพกำลังของกษัตริย์อยุธยา เพราะเมื่อชาวพระนครทั้งหลายเสียขวัญสิ้นแล้ว ก็จะปราศจากแรงจูงใจที่จะดำเนินการรบสืบต่อไป เหล่าข้าทหารอยุธยาเมื่อเห็นบ้านเรือนในพระนครได้รับความเสียหาย เพราะอำนาจปืนใหญ่ของข้าศึก ก็จะขวัญเสียไม่อยากจะออกต่อรบอีกต่อไป และเมื่อเวลานั้นมาถึงกำลังฝ่ายด้านรับและป้องกันกรุงศรีอยุธยา ก็จะอ่อนลง ในขณะที่สภาพการณ์อันก่อให้เกิดการเสียขวัญยังดำเนินสืบต่อ องค์กษัตริย์แลเหล่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไม่สามารถทำการใดได้แล้ว ขุนนางผู้ใหญ่ยังมีความเห็นแตกแยกกันในกิจการศึก นับแต่ครั้งพระเจ้าข้างเฝือกทรงขอช้างเฝือกจำนวน 2 เชือก ขุนนางบางพวกมีความเห็นให้คล้อยตามพระประสงค์แห่งกษัตริย์พม่า จึงพากันถวายคำปรึกษาให้เลี้ยงการอันจะเกิดศึก แต่พระราเมศวรพระราชโอรสกษัตริย์อยุธยา พระยาจักรี และ พระสุนทรผู้สนับสนุนพระราเมศวร พร้อมเหล่าข้าไทถวายความเห็นให้กระทำศึกมียอมอ่อนข้อถวายช้างเฝือก ด้วยเห็นว่า การจะคล้อยตามพระราชประสงค์กษัตริย์พม่าหรือไม่นั้น ก็ไม่ช่วยให้คลาดแคล้วต่อการเข้าชิงพระนครของกษัตริย์พม่า ข้างพระมหาจักรพรรดิซึ่งประสงค์จะทำสงคราม กลับมิได้เตรียมการตั้งรับศึกพระเจ้าข้างเฝือก ด้วยเหตุนี้เมื่อเกิดราชการศึกขึ้น ในการตั้งรับกล่าวได้ว่าปราศจากซึ่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว ครั้นปวงประชามามีอันตรายหนักเสียขวัญเมื่อพม่ารุกยิงปืนใหญ่สาธเข้าพระนครจนมิมีใจจะทำศึก พวกขุนนางที่มีประสงค์จะเปิดสงครามมาแต่เบื้องต้น ต่างก็ถวายคำปรึกษาต่อองค์พระมหาจักรพรรดิ ให้ติดต่อเจรจากับพม่าเพื่อยุติศึกให้ได้โดยพลัน กษัตริย์อยุธยานั้น มีทรงเห็นทางออกอื่นนอกจากจะยุติการรบจึงพระราชทานช้างเฝือกเป็นบรรณาการ แล้วโปรดให้พระเถระจำนวนหนึ่งออกไปติดต่อเจรจายุติศึก เมื่อพระเจ้าข้างเฝือกเห็นชอบที่จะระงับการสงครามด้วย พระมหาจักรพรรดิก็ทรงนำเครื่องราชบรรณาการออกถวายพระเจ้าข้างเฝือกด้วยพระองค์เอง อีกทั้งยังทรงกระทำสัตย์สาบาน ในการปฏิสันถารด้วยกษัตริย์อยุธยาพระเจ้าข้างเฝือกหาได้ทรงปฏิบัติต่อพระมหาจักรพรรดิเยี่ยงผู้เป็นเขลยศึกไม่ ถึงแม้จะโปรดให้กษัตริย์อยุธยาประทับต่ำกว่าพระแท่นของพระองค์ แต่ก็โปรดให้ใช้เครื่องราชูปโภคของกษัตริย์พม่า ทั้งยังโปรดมิให้ต้องถวายบังคมแสดงคารวะต่อพระองค์ แต่เมื่อพระองค์ทรงให้ยกเอาพระมหินทราราชพระราเชนทร์องค์ใหญ่ขึ้นเสวยราชย์ในกรุงศรีอยุธยา แล้วก็โปรดให้พระมหาจักรพรรดิโดยเสด็จกลับกรุงหงสาวดีด้วย เมื่อลู่ถึงราชธานีแล้วก็ โปรดให้ปลูกเรือนชาวจตุรมุขหลังคาซ้อนสองชั้นให้พระองค์

ประทับอยู่อย่างเป็นอิสระ⁴

ด้วยพระเจ้าข้างเฝือกทรงอนุญาตให้พระมหากษัตริย์ประทับอยู่โดยอิสระเป็นต้นเหตุให้พระองค์ต้องเสด็จยกทัพกลับไปต่ออยุธยาอีกคำรบหนึ่ง พระมหากษัตริย์ผู้เคยเสวยพระยศกษัตริย์อยุธยา (ในขั้นต้นได้ทรงขอพระราชทานพระราชานุญาตจากพระเจ้าข้างเฝือกเพื่อทรงออกผนวช ซึ่งก็ทรงพระราชทานตามที่ขอ) ขณะเมื่อครองสมณเพศอยู่ยังนครหงสาวดีนั้น พระมหากษัตริย์ได้ยกเอาเหตุอันจะเสด็จจาริกแสวงบุญยังพระนครศรีอยุธยา ขึ้นเป็นข้ออ้างเสด็จกลับคืนราชธานี (เดิมของพระองค์) ครั้นแล้ว ก็คบคิดด้วยพระราชโอรสคิดการเป็นกบฏ เหตุทั้งนั้น พระเจ้าข้างเฝือกจึงได้ทรงกริ้วาทัพสูอยุธยาเป็นคำรบสอง ในครั้งนี้ข้างอาณาจักรอยุธยาได้ล้านช้างมาช่วยราชการศึก ทัพพม่าต้องต่อรบด้วยทัพล้านช้างจนได้ชัย จึงสามารถปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ได้ ศึกครั้งนั้นในพระนครมีทหารอาสาโปรตุเกสเข้าร่วมรบด้วยในครรลองเดียวกับที่มีทหารโปรตุเกสเข้าร่วมในกองทัพของพม่า ด้วยเหตุนี้ทหารพม่าจึงมีอาจเข้าประชิดกำแพงพระนคร จำต้องตั้งค่ายห่างออกมาถึงหนึ่งช่วงระยะปืนใหญ่ ทัพเจ้าเมืองตองอู เจ้าเมืองพะลิม ทัพอภัยคามณี และทัพมอญเมาะตะมะ ตั้งค่ายปิดล้อมพระนครอยู่ด้านเหนือ ทัพมหาอุปราชา และทัพเจ้าเมืองพิษณุโลกตั้งปิดอยู่ด้านทิศตะวันออก ทัพเจ้าเมืองอังวะตั้งอยู่ทางทิศใต้ ทัพเจ้าเมืองสาวยาวดีและทัพบริวารจากเชียงใหม่ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของพระนครซึ่งเป็นด้านที่ไม่สำคัญนัก นอกจากจะมีปืนใหญ่อีกออกมาจากด้านในพระนครแล้ว ยังมีคูล้อมรอบพระนครอยู่อีก การจะเข้าตีโดยพร้อมเพรียงทั้ง 4 ด้าน จึงเป็นไปไม่ได้ พม่าวางกำลังไว้ด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ แต่เพียงน้อยพอให้เห็น กำลังส่วนใหญ่ที่เหลือระดมมาเตรียมเข้าตีพร้อมกันด้านทิศตะวันออก ซึ่งคูพระนครนั้นแคบเล็ก พระเจ้าข้างเฝือกทรงปักธงค่ายด้านทิศตะวันออกคอยจัดแจงยุทธสัมภาระที่ต้องการ แม้คูพระนครด้านตะวันออกจะแคบเล็ก แต่ก็มีการระดมยิงปืนใหญ่ตามแนวเชิงเทินอย่างหนาแน่น จึงจำต้องตั้งค่ายห่างออกมาหนึ่งช่วงระยะปืน เหตุทั้งนี้เมื่อทัพพม่าจะเข้าประชิดกำแพงพระนคร ก่อนอื่นจะต้องยกออกจากค่ายเพื่อรุกเข้าให้ถึงแนวคู จากนั้นต้องข้ามคูให้ทันจึงจะเข้าถึงเชิงกำแพง แต่การทั้งนี้ย่อมสะดวกหากปราศจากซึ่งการระดมยิงปืนใหญ่จากฝ่ายตรงข้าม แต่เนื่องจากข้างอยุธยายิงปืน

ข้อมูลเปรียบเทียบหลักฐานไทย

⁴ เรื่องพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงนำตัวสมเด็จพระมหากษัตริย์กลับไปกรุงหงสาวดีนั้นมีหลักฐานปรากฏอยู่แต่เฉพาะในพงศาวดารพม่า แต่ไม่มีปรากฏอยู่ในหลักฐานข้างฝ่ายไทย หลักฐานพม่าระบุชัดเจนว่าสงครามในปี พ.ศ. 2106 หรือที่รู้จักแพร่หลายว่าเป็นสงครามคราวแย่งชิงข้างเฝือกนั้นฝ่ายอยุธยาตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ พระมหากษัตริย์ตลอดจนเจ้านาย และ พุณนางผู้ใหญ่ต้องกระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้าบุเรงนองว่าจะไม่คิดคดทรยศ หลังจากนั้นพระเจ้าบุเรงนองก็นำตัวพระมหากษัตริย์กลับไปหงสาวดี ต่อมาพระมหากษัตริย์ทรงขออนุญาตกษัตริย์พม่าออกผนวช พระเจ้าบุเรงนองก็โปรดตามที่ขอ ต่อมาก็ทรงขอจาริกแสวงบุญกลับพระนครศรีอยุธยาพระเจ้าบุเรงนองก็ทรงอนุญาต แต่ปรากฏว่าเมื่อทรงกลับถึงอยุธยาแล้วก็ทรงลาผนวช แต่งบ้านเมืองเตรียมรับศึกพม่าพระเจ้าบุเรงนองจึงต้องทรงกริ้วาทัพเข้ามาทำศึกกับอยุธยาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2112 ในครั้งนี้พม่าถือเป็นการทำศึกปราบกบฏ ทั้งนี้เพราะเห็นว่าอยุธยาได้เสียเอกราชแล้วโดยสิ้นเชิงในคราวสงครามข้างเฝือก พ.ศ. 2106

ป้องกันหนาแน่น การจึงมิได้ง่ายในการเข้าตีทัพที่รักษาพระนครและเข้าประชิดแนวกำแพงพระนคร จะสามารถกระทำได้ก็โดยการขุดอุโมงค์ใต้ดินเข้าไปจรดเชิงกำแพง หรือมิฉะนั้นก็ต้องขุดคลองเคียวไปให้ถึงเชิงกำแพง ยุทธวิธีทั้งสิ้นนี้จะก่อประโยชน์มากนักในการเข้าตีทัพที่ตั้งรักษาพระนครกรุงศรีอยุธยาที่มีทางน้ำล้อมรอบ

นอกจากนี้ การเข้าประชิดกำแพงพระนครโดยทางอุโมงค์และแนวคลองนั้น นำกำลังพลไปได้แต่เพียงน้อย ตำรวจพระเจ้าช้างเผือกทรงหมายมุ่งจะนำไพร่พลโดยทั้งสิ้นเข้าประชิด (กำแพง) โดยพร้อมเพรียง จึงมิอาจกระทำได้โดยยุทธวิธีดังนั้น จำต้องสร้างคันกันเป็นช่วงค้อยประชิดเข้าไปจึงจะสามารถนำกำลังไพร่พลทั้งหมดเข้าใกล้แนวกำแพงพระนคร พระเจ้าช้างเผือกทรงคาดคะเนเอายุทธภูมิแลกำลังแรงยิงของเหล่าศัตรูเป็นสถานประมาณ แล้วจึงโปรดให้สร้างแนวคันกันเป็น 3 ชั้น จากที่ตั้งทัพไปถึงแนวคูแล้วจึงเตรียมรุกเข้าประชิดพระนคร การทั้งนี้พระองค์โปรดให้พระมหาอุปราชาแลเจ้าเมืองพิษณุโลกมารับไปจัดการ

ขณะเมื่อทัพพม่าอันควรมีการเตรียมกำลังพลทั้งสิ้นจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยาทางเบื้องตะวันออกอยู่นั้น ในกรุงศรีอยุธยาก็เป็นแจกเช่นเดียวกันด้วยต่างให้กังวลว่า ศัตรูจะเข้าตี (พระนคร) ด้านตะวันออกได้โดยสะดวกด้วยแนวคูนั้นแคบเล็ก จึงระดมกำลังเป็นจำนวนมากกว่ามากเข้าคุมประจำการเพื่อป้องกันพระนครด้านนั้นไว้ พระราม (ออกญาราม) เสนาบดีทัพอยุธยาได้มอบหมายให้ทัพทั้งสามอันมี พระพลเทพ มหาเทพ และพระกลาโหม เป็นนายทัพป้องกันพระนครด้านตะวันออก ในด้านอื่น ๆ นั้นปรากฏว่ามีกำลังทหารอยู่ประจำการเบาบางไม่มากเท่าด้านตะวันออก กองทัพพระคลังแลพระอินทรนครบาลอยู่คุ้มกันด้านทิศใต้ พระรามยังมีบัญชาให้พระสิริราชเดโชชัยรักษาพระนครด้านทิศเหนือ นอกจากนั้นพระรามยังจัดทัพหนุนรอไว้ยังศูนย์บัญชาการกลาง เพื่อให้สามารถส่งกำลังบำรุงไปยังแนวรบที่ประสงค์จะได้ไพร่พลเสริม กษัตริย์อยุธยาทรงส่งข่าวศึกไปยังกษัตริย์ล้านช้างให้ยกทัพเข้ามาช่วย ฝ่ายพม่าซึ่งประสงค์จะระดมพลทั้งสิ้นเข้าตีเอาพระนครนั้นก็ต้องประสบกับความยากลำบากเป็นที่ยิ่ง ด้วยทัพฝ่ายอยุธยาเตรียมกำลังตั้งรับไว้เป็นการเข้มแข็ง ในการสร้างแนวคันกันชั้นแรกนั้น ทัพมหาธรรมราชาได้โค่นเอาไม้ตาลในละแวกใกล้ลงแล้วชักลากมาเก็บรวมไว้สิ้น ด้านทัพมหาอุปราชาจึงต้องอาศัยขุดเอาดินขึ้นมาทำเป็นคัน ในการทำแนวคันกันจำต้องขุดเอาดินขึ้นมาหนุนไว้ แล้วจึงนำไม้ตาลปัดลงเหนือพูนดินนั้น ครั้นทำแนวคันกันชั้นแรกเป็นที่แล้วทัพมหาอุปราชา และทัพมหาธรรมราชาได้สามารถรุกคืบหน้าไปได้ และเพื่อให้สามารถรุกขยายแนวขึ้นไปได้อีกจากแนวคันกันชั้นแรกนั้น จึงต้องสร้างแนวคันกันชั้นที่สองขึ้น ในครั้งนี้ฝ่ายพม่าสูญเสียไพร่พลเป็นอันมากด้วยถูกปืนใหญ่ที่ฝ่ายอยุธยายิงถูกเอา การที่ช้างอยุธยาสามารถยิงเอาได้โดยแม่นยำก็ด้วยไพร่พลข้างพม่าจำนวนมากรวมกลุ่มกันสร้างแนวคันกันอยู่เป็นที่เดียว ทัพพม่ามิอาจสร้างแนวคันกันได้ในเวลากลางวัน จะทำได้ก็แต่ในช่วงค่ำคืนด้วยถูกฝ่ายอยุธยาระดมยิงเอาอย่างหนัก ในขั้นนี้ทัพฝ่ายอยุธยาได้ออกจากพระนครในยามค่ำคืนเข้าโจมตีกำลังพม่าที่สร้างคันกันอยู่ ครั้นแนวคันกันชั้นสองแล้วเสร็จ พม่าก็สร้างแนวคันกันที่สามใกล้พระนคร ในช่วงที่สร้างแนวคันกันสุดท้ายนี้ ฝ่ายอยุธยาระดมยิงปืนใหญ่หนักยิ่งขึ้น ด้วยกำลังพม่าได้เข้าประชิดใกล้แนวกำแพงพระนครมากยิ่งขึ้น ฝ่ายพม่านั้นทำการได้ยากกว่าและล้มตายลงมากกว่าเมื่อครั้งสร้างแนวคันกันชั้นที่สอง ด้วยเหตุนี้แนวคัน

กันชั้นที่สาม ซึ่งเป็นแนวคันชั้นสุดท้าย จึงต้องใช้เวลาร่างนานถึง 2 เดือน ครั้นแนวคันกันชั้นนี้แล้วเสร็จ ท้าพม่าอันมากหลาย ก็สามารถเข้าตริงกำลังได้ถึงแนวคูพระนคร แต่การจะเข้าตีเอาพระนครให้ได้นั้น ในขั้นแรกต้องข้ามคูพระนครไปให้ได้ เรือที่จะใช้เป็นพาหนะข้ามน้ำก็เหมือนจะมีไม่พอจำนวนพม่าจึงต้องเตรียมทำทางดินถมเป็นแนวถนนเพื่อใช้ตัดข้ามคู พระเจ้าช้างเผือกรับสั่งให้ทัพของมหาอุปราชาทำการจองถนนข้ามคูด้านใต้ของแนวคูทิศตะวันออก และรับสั่งให้เจ้าเมืองแปรตัดถนนข้ามคูทางตอนกลาง และรับสั่งให้เจ้าเมืองอังวะถมทำแนวถนนข้ามคูเข้ามาทางด้านเหนือของแนวคูด้านเดียวกันนั้น พระเจ้าช้างเผือกทรงมีพระราชโองการว่าให้ทุกทัพกระทำกรให้ลู่วังให้ได้ไม่ว่าจะโดยวิธีใดก็ตาม แลหากกระทำกรมีสำเร็จจะลงโทษถึงตายแก่ผู้มีหน้าที่ ด้วยเหตุทั้งนี้ เหล่านายทัพผู้รับพระราชโองการแลไพร่พลจึงจำยอมถวายชีวิตทำการตามหน้าที่แห่งตน เหล่าไพร่พลที่ต้องถมดินข้ามคูโดยวิธีซึ่งเครื่องกำบังกายจึงล้มตายเป็นอันมากจากการระดมยิงของฝ่ายศัตรู แต่ไพร่พลพม่าก็ยังทำการได้ลู่วังโดยมิใส่ใจต่อภัยอันตราย แม้ไพร่พลท้าวพม่าจะล้มตายลงเป็นศพต่อศพ ก็สามารถทำทางข้ามคูได้สัมฤทธิ์ผล กองท้าวพม่าแยกกันออกเป็นสามสาย ข้ามเข้าตีกรุงศรีอยุธยาตามเส้นทางที่ถมข้ามคูพระนครทั้งสามเส้น โดยพร้อมเพรียง จนสามารถยึดได้ทัพตั้งรับของอยุธยาในบริเวณพื้นที่ระหว่างกำแพงพระนครถึงขอบคูเมือง ช้างทัพอยุธยาต้องถอยลงตั้งรับตรงแนวคันกัน ในเขตกำแพงพระนครอันเป็นปราการป้องกันอีกหนึ่งชั้น ถึงแม้ท้าวพม่าจะสามารถเจาะรูกำแพงพระนครเข้ามาได้ ก็มีอาจตีเอาทหารที่รักษาแนวปราการชั้นนั้นได้ ท้าวพม่าต้องถอยกลับคืนเพราะถูกช้างอยุธยาตั้งรับยันไว้และโจมตีกลับอย่างหนัก และด้วยต้องถอยร่นกลับตามแนวถนนที่ตัดข้ามคู จึงเป็นเหตุให้ไพร่พลช้างพม่าต้องล้มตายลงเป็นอันมาก ครั้นพม่าไม่อาจตีกรุงได้ด้วยกำลังที่มีทั้งหมดเช่นนี้แล้ว จึงได้ถมนเนินดินสูงเทียบได้กับกำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยา แล้วเอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งเหนือโคกเนินนั้นระดมยิงเข้าในพระนครทุกวันมิได้ขาด กรุงศรีอยุธยานั้นนอกจากจะมีกำแพงพระนครที่แข็งแรงแล้ว กำลังไพร่พลรักษาเมืองก็เข้มแข็ง ฝ่ายพม่าจึงมีอาจยึดพระนครได้โดยง่าย

พระมหาจักรพรรดิผู้เคยครองอยุธยาได้เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 16 เมษายน ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) ในขณะที่ท้าวพม่ายังปิดล้อมโจมตีอยู่ พระมหินทร์มีพระราชประสงค์จะยุติสงคราม (หากมีช่องทางเป็นไปได้) จึงได้ประสานไปยังพม่า แลถึงแม้กษัตริย์อยุธยาจะได้ส่งพระรามผู้เป็นเสนาดิของพระองค์ไปเป็นเชลยศึกพม่าแล้ว ช้างพม่าก็ยังทำศึกต่อจนกว่าจะได้ซึ่งพระนคร แต่กระทำกรไม่สำเร็จด้วยถูกด้านรับอย่างเข้มแข็งจากภายในพระนคร เมื่อไม่สามารถตีเอาพระนครได้ด้วยกำลังทหารแล้วไซ้จึงเตรียมการยึดเมืองด้วยวิธีใช้ไส้ศึกที่เป็นคนใน พม่าได้ใช้จักรี (ออกญาจักรี) มหาอำมาตย์เก่า ซึ่งได้ไว้เป็นเชลยคราวพระเจ้าช้างเผือกยกเข้าตีอยุธยาครั้งแรกเป็นไส้ศึกให้เข้าไปภายในกรุงศรีอยุธยาโดยทำท้าวหลบหนีออกมาจากช้างพม่าได้ เมื่อเข้าถึงในพระนครแล้วจักรีก็กระทำกรทุกประการเพื่อให้ได้รับความไว้วางใจจากพระมหินทร์ แลจึงจัดการป้องกันพระนครทั้งสี่นให้อ่อนลง หลังจากนั้น ในคืนวันที่ 30 สิงหาคม ค.ศ. 1569 ท้าวพม่าก็เข้าพระนครได้ด้วยจักรีลอบเปิดประตูพระนครให้และยึดเอาพระนครได้ในที่สุด ก่อนนี้ช้างอยุธยาเมื่อ (เล็งเห็นว่า) สถานการณ์ข้างตนไม่สู้ดี ก็สามารถยุติสงครามได้ด้วยการประสานไมตรี เพื่อมิให้พระนครแห่งตนตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรู มาครั้งนี้พม่าไม่รับการประสานไมตรีได้ต่อจึงสามารถยึดเอาพระนครไว้ได้ทั้งสี่นนับเป็นครั้งแรกที่กรุงศรีอยุธยาต้องตกอยู่ในเงื้อมมือ

ศัตรู พระเจ้าข้างเผือกได้สถาปนาพระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพิษณุโลกพระขามาตาในพระมหาจักรพรรดิกษัตริย์อยุธยาที่เคยช่วยรบข้างพม่า ขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยา ณ วันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1569 ทั้งนี้เพื่อให้สามารถตั้งอยุธยาเป็นเมืองได้น้ำพระพิพัฒน์สัตยาให้ได้ยืนนาน แม้พระเจ้าข้างเผือกจะทรงเชื่อว่าด้วยการสถาปนา กษัตริย์สืบราชสันตติวงศ์ใหม่ ซึ่งให้สัตยาบันต่อพระองค์จะทำให้อยุธยาตกเป็นเมืองได้น้ำสาบานได้ยาวนาน แต่กลับปรากฏในภายหลังว่า สัตย์ปฏิญญานั้นสืบทอดเพียงพระชนมชีพของพระเจ้าข้างเผือกเท่านั้น การที่เป็นดังนี้ เป็นเพราะในสมัยนั้นความมั่นคงเข้มแข็งของอาณาจักรขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของเจ้าประเทศราชแต่ละพระองค์ ในรัชสมัยของผู้ที่มีพระปรีชาสามารถถึงพร้อมอาณาจักรก็ย่อมกว้างขวางใหญ่โต แต่ในรัชสมัยของผู้ปราศจากความสามารถ อาณาจักรย่อมเสื่อมถอยไม่สามารถปกครองดินแดนในพระราชอำนาจได้

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรเริ่มในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในระยะแรกนั้นความสัมพันธ์ยังหาได้แน่นอนไม่ ที่กล่าวว่าปราศจากความแน่นอนนั้นหมายถึง ในช่วงที่อาณาจักรพม่าเสื่อมสลายจะเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่อาณาจักรอยุธยารุ่งเรือง อยุธยาจึงมิได้สนองตอบความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด แต่ปรากฏว่า ครั้นกำลังข้างพม่าเกร็งขึ้นกษัตริย์พม่าก็ได้เข้ายึดครองอยุธยาเพียงเพราะประสงค์จะประกาศศักดานุภาพอันยิ่งใหญ่แห่งตน และต้องการแย่งชิงดินแดนอันอุดมสมบูรณ์และเอาชัยเหนือผู้ที่มีกำลังอ่อนด้อยกว่าตน ตามครรลองในระบบเจ้าประเทศราช ทั้งนี้หาใช่ประสงค์จะขยายดินแดนเพื่อผนวกเอาอยุธยาเข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่า ในการเข้าตีกรุงศรีอยุธยา รวม 3 ครั้ง คือ ในรัชสมัยพระเจ้าเมงตยาชเวที ครั้งหนึ่ง และในรัชสมัยของพระเจ้าข้างเผือกอีก 2 ครั้ง เห็นได้ว่า ในศึกสองครั้งแรกนั้น ฝ่ายอยุธยาทำใจที่จะยอมอ่อนน้อม ข้างกษัตริย์พม่าเห็นการถวายไมตรี จึงไม่ยึดเอากรุงศรีอยุธยาไว้ในครอบครอง คงพอพระทัยเพียงหากกษัตริย์อยุธยาจะยอมรับซึ่งพระบรมเดชานุภาพแห่งพระองค์ แต่ปรากฏว่าข้างอยุธยานั้น หากสบโอกาสก็พยายามจะเข้ายึดครองเขตอ่าวมะตะมะกับแนวชายฝั่งตะนาวศรี อันเป็นประโยชน์ต่อการข้าม (คาบสมุทร) เพื่อสัญจรค้าขายนอกเขตราชอาณาจักรไว้ในอำนาจ กล่าวได้ว่าการจะป้องกันภัยอันตรายนั้นขึ้นอยู่กับกำลังความเข้มแข็งจากความร่วมมือเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวภายในประเทศ อย่างไรก็ดี ปรากฏว่าในระยะเวลากว่า 200 ปีนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสองยังไม่ถูกหลักการเมืองของโลกตะวันตกเข้าครอบงำ คงเป็นไปตามครรลองของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองในโลกตะวันออก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย